

Innhold

2 Leder	38 Dansk dendrologisk træregister
3 Træer som har noget at sige	41 Hvilken beskyttelse har spesielle trær i de nordiske land?
6 Kunskap om träd som kulturarv i Sverige	46 Biologisk kulturarv i nettet
8 Linden – et misforstået træ	47 Nytt styremedlem i Finland
14 Skejtens ege	48 Bokomtaler: • Hans Petter Evensen: Håndredskap• Bøker om trær i etnobotanisk perspektiv
16 Klimatförändringen ger nya möjligheter för odlade träd och buskar	50 "Træer i landskabet" i Lommen og Nordisk bygd
21 En överlevare mitt i trafikbruset	51 Ekskursion til hedens kulturlandskab
22 Rønnebærtær i islandsk landskab og folketro	
24 Beskyttelse av gamle kulturtrær	
27 Høstingsskog – en forsvinnende naturtype i det norske innlandet	
32 Elletræet	
34 Hasselkultur - kulturhassel	

LOMMEN

Sommer
2021

Medlemsblad for Nordisk kulturlandskapsforbund

www.kulturlandskab.org

Ansvarlig utgiver: Flemming Nielsen

Redaktør: Flemming Nielsen

Layout: Einar Kornstad

Trykk: Lasertrykk.no, 2021

ISBN 978-82-691557-3-0

Leder

Siden sidste nummer af Lommen udkom i 2020, har Nordisk Kulturlandskabsforbund ligget under for Corona/covid19 - pandemien og desværre måttet udskyde flere arrangementer. Årsmøtet i Finland gennemføres i august 2022, og i Danmark 2023 medio august. Status vil løbende blive opdateret på vor hjemmeside kulturlandskab.org, hvor man også kan abonnere på nyheder. Styret har afholdt møter på Skype eller Zoom med gode resultater.

Dette nummer har "Træer i kulturlandskabet" som tema. Vi kender asken Yggdrasil i den nordiske mytologi. Det viser noget om hvor stor betydning træer generelt har haft for vore forfædre.

Den danske forfatter Martin A. Hansen skriver i sit religionhistoriske værk, "Orm og Tyr" (1952) om fortidens hellige træer i Norden: "Magisk dyrkelse af skovkæmper maa række tilbage til de ældste tider, jægernes. Som magi og tankefattig kult har den levet videre på bunden af de største religioner der har afløst hverandre i de sidste halvfemte tusind aar. Denne dyrkelses egne forestillinger er, som ved al lavreligiøs naturdyrkelse vase, tørre, tilmed skiftende. Det bestandige og den enfoldige brug og folks ærefrygt for den særlige kraft, som udstraaler fra sære, store træer, (.....) det hellige, som overfalder menneskers sind uden de gør sig anden tanke end denne: "Her er det!"

Et par af vore medlemmer, Åke Carlsson og Tore Hagman, har udgivet bogen "Gamla ekar" i 2002, et svensk pragtværk. På titelbladet står et digt af den svenske poet Arthur Lundkvist: "Skog är en sak, enskilda träd något annat: som massan i förhållande till individen. Jag respekterar skogen eller överväldigas av den, men det är det enskilda träden jag fäster mig vid."

Her i 2021 har Coronaen tvunget os ud i landskabet og skovene. Klimakrisen har afstedkommet at der hugges utrolig meget flis til biobrændsel, såvel i skovene som i landskabet. Disse to faktorer er medvirkende til, at der er blevet mere fokus på træerne i alle deres afskygning-

Foto: Flemming Nielsen

er både den positive oplevelse og det tragiske når gamle træer hugges til flis. I efteråret 2020 havde jeg en samtale med Christian Overby, der virkelig er interesseret i gamle træer af alle typer. Vi mente, at de burde beskyttes mod vilkårlige og tilfældige fældninger. Jeg foreslog at gøre noget PR for Christians FB-gruppe "Store og gamle træer i Danmark", og i juni 2021 har den ca. 7000 medlemmer. Opslagene viser såvel berømte træer som almindelige træer fra landskab og skove. Tiden er blevet moden for interesse omkring gamle og store træer. Kan det være et skridt i en retning, hvor der også kommer større interesse for kulturlandskabet?

Et mål kunne være at få en generel beskyttelse af gamle egetræer over 60 cm i diameter, så de ikke umiddelbart blot kan fældes. I Norge er fritstående egetræer med en diameter på mindst 63 cm i brysthøjde lovbeskyttet.

I 2020 besøgte jeg Steen Steensen Blichers eg. Blicher levede fra 1782 til 1848, og bliver i Danmark betragtet som hedens forfatter. Han havde en del af sin ungdom syd for Odder her i Jylland og kom på jagt på Gylling Næs, hvis jordbund i høj grad passer til eg, som der stadig er store og flotte eksemplarer af. Der berettes om meget store ege i området. I 1850erne fandt man en stub med en diameter på 4,2 meter. Egen, jeg står ved skulle ifølge historien være den, hvor Blicher under en jagt har stået i ly, så allerede dengang har den nok været et par hundrede år. Hvad sådan et egetræ ikke har oplevet!

Flemming Nielsen

Pär Connellid utnevnt til hedersdoktor

Vi gratulerer vårt styremedlem Pär med utnevnelsen til æresdoktor/hedersdoktor ved Göteborgs universitet! Fra universitetets hjemmeside har vi sakset fölgende:

Pär Connellid äger förmågan att göra historien levande i landskapet. För sitt engagemang i kulturmiljövården i Västsverige utses han till hedersdoktor 2021 vid humanistiska fakulteten, Göteborgs universitet. Hans arbete sträcker sig från vetenskaplig forskning till det dagliga arbetet med inventering av fornlämningar

Själv tycker Pär att motiveringen till hedersdoktorutnämningen stämmer bra med hans gärning, men att beskedet om att han utsetts till hedersdoktor var lika ”extremt oväntat” som roligt. Pär Connellid har sin bas inom kulturmiljövården och brukar kalla sig för historisk-geograf. Han har undervisat på Göteborgs universitet, på institutionen för historiska studier men också på institutionen för kulturvård på Naturvetenskapliga fakulteten. Dessutom har han undervisning på Högskolan Kristianstad.

Træer som har noget at sige

Tekst og foto: Helge Daus

Alt har sin tid, det har vi, og det har træerne. Det skrevne bliver liggende et sted og går med over i historien, hvis nogen engang vil tage den frem. Bare i min tid har virkelig meget ændret sig, og det endda så meget, at der er viden om vores skov, som den nuværende generationen allerede har tabt. Det kan nemt konstateres ved besøg derude. Hvis jeg lod være med at skrive min bog om bevaringsværdige træer i Aarhus' skove, ville historierne yderligere gå tabt.

Jeg kan konstatere, at jeg er den eneste nulevende, som har opnået så megen indlevelse med Aarhus Skovene. Sammen med arbejdet med manuskripterne har jeg fået opfrisket min barndom, ungdom, studietid og min aktive skovfoged-tid, til nu at være i den gamle mands otium.

Det er for Aarhus Skovene (nu mere end nogensinde) vigtigt, at overleveringen og venerationen bliver taget alvorlig, ellers mistes der alt for meget, og det er på høje tid. Der er sket en katastrofal ændring i administrationen af mange skove i Danmark. Dette skyldes en holdningsændring i den skovpolitiske verden.

Da jeg blev ansat som skovfoged i Aarhus, blev jeg ved flere lejligheder gjort opmærksom på skovhistorien i det område, jeg skulle forvalte. Det må være sket på en rar måde, for jeg kan nemlig stadig huske mange enkeltheder. Nu kan jeg så konstatere, at jeg ikke selv har været for god til at overlevere. Det skyldes den store politiske holdningsændring, som startede i slutningen af halvfem-

Et foto jeg tog i 1990 da jeg var i Berlin. Foto er set fra Vest over muren mod Øst. Min oversættelse er: "En skov uden historie er en skov uden fremtid".

serne. Det er derfor sørgeligt for mig nu at se og følge den skovdestruerende udvikling, der er trenden i dag. Der var dengang en ledelse, som ikke vandt kampen mod de politiske strømninger, og som heller ikke fik muligheden for, at arrangere en overleveringsforretning. Der skal jo være nogen at overlevere til. Efterkommerne ved det ikke, de blev ikke utsat for en eksakt planlagt overlevering og kan derfor ikke bebrejdes deres manglende viden og veneration. I et privat ejendomsforhold til en skov, der skal gå i arv, er man bevidst om overleveringens betydning.

Overleveringen skete ikke, da jeg gik på pension i 2003 og rejste til Sverige, for dér at skrive bogen om **Riis Skov Europas mest besøgte skov**. Jeg kom hjem igen i 2010 for at udgive den. I 2017 udgav jeg bogen Skovene, der handler om de skove, vi anlagde i tiden 1976 til 2000, for at deres oprindelse og indhold ikke skulle gå i glemmebogen.

Det er derefter gået op for mig, at forandringen i Aarhus Skovenes ledelse, forvaltning og drift er så meget anderledes, at min generations overlevering må ske på min måde. Det er derfor, jeg har skrevet nu tre bøger, hvor Aarhus Kommunes skove er ophavet.

Hvorfor

Der er så uendelig stor forskel på, hvordan man ser på skoven i dag, i forhold til da jeg var ung. Dengang var skovene lukkede med spærrebomme foran alle indfaldsveje. Der var ansatte ledvogtere, der boede ved skovindgangene i huse, der var bygget netop til dem. Ledvogterne var ansatte skovarbejdere, der ofte havde en speciel funktion som kusk, traktorfører, ledvogter eller anden betroet del i pasningen af skoven. Dengang var almenheden forment adgang til skovene på grund af skovtyveri. Landets befolkning var mere afhængig af skoven. Brænde var ensbetydende med varme i stuen, og der var rift om det. Meget af den skov, vi nyder godt af i dag, er vokset op i ly bag bommene.

Jeg ser mere og mere betydningen af den strenge uddannelsesperiode, vi måtte igennem på vores skovfoged-uddannelse før midten af 1990-erne. Det var meget afgørende at skaffe sig de uddannelsespladser, der var mest anerkendte. En elevplads, hvorpå der var en skovfoged/lærermester, som gjorde en dyd ud af at fortælle om sine erfaringer med sit arbejde i og med skoven, var eftertragtet. Det mærker jeg også i dag, når jeg kommer sammen med

Skovbrynet mod øst langs med Slangestien i Riis Skov fornyede jeg ved at plante en bred strib'e bøge langs med stien under de gamle bøge. For at vise min velvilje til, at skabe noget biodiversitet lod jeg disse krukke topkappe for at få lys til nyplantningen. Det var i tidens ånd mente jeg. Kort efter at jeg havde forladt min stilling blev disse træer fældet. Hvorfor ved jeg ikke. Jeg synes ikke det ligefrem var smukt, men formålet var udmærket ik!?

mine samtid, som er pensionister. Der fortælles om oplevelser fra dengang, hvor vi flyttede distrikt hvert år og skiftede om muligt mellem nåletræ- og løvtræ- skovdistrikter.

Uddannelsen omfattede, foruden forskolen, mindst tre år i ”skovfoged-elev-skole” og bestod, for en dels vedkommende, i at gennemgå og deltage i alle de teoretiske og praktiske operationer, der forefindes. Metoden indebar, at vi blev bekendt med skovenes indre. Det gav os indblik i gode og dårlige erfaringer. Det er en indlæring der gør det muligt for skovfogeden, at kunne se skovbillederne for sig, før han bestemmer sig til at gibe ind i skovens tilstand. Netop dette, at kunne se skovbillederne for sig, har en stor effekt. Når jeg oplever, at mine efterkommere følger op på min skovdyrkning og skovens forberedelse til fremtiden, som jeg satte i gang, så er skovens fremtid positiv. Den evne er jeg bange for, at generationerne efter os ikke helt magter, og så ender det destruktivt.

Veneration/ærbødighed overfor fortiden burde være en forpligtelse, når man har med skovdyrkning at gøre. De langsigtede driftsformer, der er opbygget gennem mange generationer, er meget specielle for skovbruget. Indvundne erfaringer overlever, kun ved at overleveringerne finder sted. Det er en betingelse fra generation til generation, for at skove kan gå i arv og forbedre sig og blive rigere på både kvalitet, rekreation og historie. Overlevering er også at skrive en bog om det, når man ikke er tilstede, der hvor det sker.

Bogen "Bevaringsværdige træer i Aarhus Skovene 2020"

Den forreste halvdel af bogen handler om træer nord for byen, og den bagerste halvdel handler om træer syd for byen. Der er medtaget historier om træer, der nu er forsvundet. Jeg fortæller om dem som erindring om en svunden tid, der var en del anderledes i forhold til nutiden. Sådan vil det også være igen om hundrede år. Uanset så fortæller træernes historie om den tid, som har været. Bogen her er skrevet, for at skovgæsterne, og især de, der i dag har et ansvar, kan beskytte disse træer, når den øvrige skov behandles.

Bogen er også skrevet, for at I, som har købt bogen, kan finde træerne og tage ud til dem som et mål for turen, beundre dem og erfare deres historie. Bogen er først og fremmest skrevet for, at fastholde de historier der er knyttet til træerne. Gør os alle en tjeneste: Bevar træerne, så længe som det er muligt, og lad dem stille fortælle deres historie til vore efterkommere.

Nogle eksempler på træer med historie

Ræveposten. Går du på jagt og får anvist en post, hvorpå du skal stå, er det ofte, hvor der står et bestemt træ, at dér er der pr. tradition en post. Den post kan evt. få navn efter, at der er sket en bestemt hændelse netop der. Eller den kan være opkaldt efter en gammel jæger som altid ville stå der, fordi der havde han skudt en ræv engang. Traditioner er en del af historien, fordi der fortælles om dengang osv.

Vejtræer. Da jeg var 10-14 år, ville jeg gerne til Aarhus, men det kneb med rejselejlighed. Så var det, at jeg kom i forbindelse med vognmand Thomsen. To gange om ugen kørte han med sin Bedford lastbil med anhænger fra Aabenraa til Aarhus. I Aabenraa lå margarinefabrikken OMA, og det var den vognmanden kørte for. Fabrikken skulle bruge margarineolie til fremstillingen af margarine. Jeg kunne ringe til ham og spørge om, hvornår han kørte. Det var oftest kl. 4 om morgenens. Så stillede jeg i hans gårdsplads kl. lidt i 4 og hoppede op i førerhuset til ham. De ture glemmer jeg aldrig. Der var engang, nogen havde fundet ud af, at vejtræerne skulle fældes. De var skyld i for mange ulykker. Det var vognmand Thomsen sur over, fordi vejtræerne var gode at have til at styre efter, når det var snestorm og mørkt. Jeg oplevede mange morgenture til Aarhus netop i snestorm og mørke. Vejtræerne var uundværlige dengang.

Rødbøgen. Den var et "holdepunkt" i min farmors Krohave i Mels. Den stod der solitært midt på græsplænen. Den var stor, da jeg var dreng. (5-10 år) Jeg kunne ikke nå den nederste gren og kom derfor aldrig op og klætre i den. Jeg er overbevist om, at den var plantet i 1912. Det vil sige, at den var mindst 35 år gammel, da jeg lærte den at kende. Rødbøgen havde hele græsplænen for sig selv, og det var god Alsisk muldjord. Den gamle kro var nedbrændt sammen med et nabohus og en nabogård i

1910. Kroen blev bygget op samme år, og i 1912 købte min farfar og farmor kroen.

Det var dengang bestemt ikke ualmindeligt, at der blev plantet rødbøg i Sønderjylland. Alle ville have rødbøg i haven eller ved gården og hvide vinduer. Derved markerede de, at de var dansksindede, for tyskerne havde jo overherredømmet over Sønderjylland fra 1864 og til 1920, som alle ved. Man kan den dag i dag drage rundt i det Sønderjyske og se mange meget store rødbøge stå ved gården og andre steder. Desværre og til min sorg har efterkommende ejere af Mels Kro fældet min rødbøg, og desværre har de også mistet venerationen for Mels Kro. Det er jeg ked af.

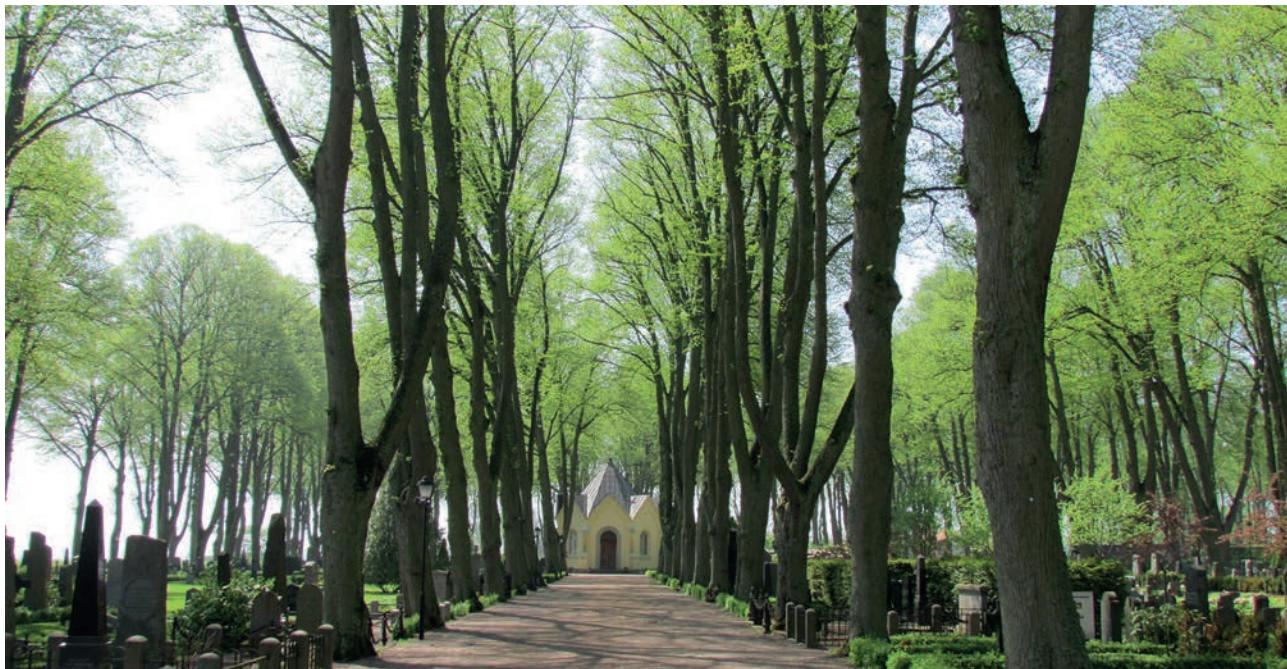
Efterskrift

Historisk set er det allerværst, at Danmark mister en stor del af sin træproduktion med nedlæggelsen af de mange hektar produktive skove til fordel for urorte og vilde skove. Forståelsen for skovens produktion er faldet i baggrunden til fordel for den såkaldte biodiversitet, der før i tiden hed natur. Det er der ikke den store katastrofe i, men at ophøre med at producere brugbart træ til samfunds gavn er i min verden en katastrofe. At kunne se den kommende ubalance, der vil opstå i fremtiden, kræver nok en speciel indsigt og fremsynethed. Dette er forstmanden nødvendigvis optrænet i. Fortidens dygtige forstmænds erfaringer og videnskabelige afhandlinger er baggrunden, for de skove Danmark har.

Du går ind i skoven, og sådan skal det være. Når du går ind i skoven, skal du føle, at du tager den på dig. Du føler dig tryg. Skovbrynen og overskoven er faktorer, der er med til at bestemme skovens indre klima. Du går ud i marken. Det er helt anderledes. Derfor betyder skoven og træerne noget for dig.

DERFOR HAR JEG OGSÅ SKREVET BOGEN:
"BEVARINGSVÆRDIGE TRÆER I AARHUS SKOVENE 2020"

Helge Daus er skovfogeduddannet, og han har været skovfoged i Aarhus Kommune i 30 år. Ligeledes er han forfatter til tre større bøger om skove og træer i Aarhus Kommune. Han er aktiv i flere skovbrugs-netværk.

Södra Kyrkogården i Kalmar är en typisk stadskyrkogård som anlades under 1860-talet en bit utanför stadsbebyggelsen. Lindalléerna planterades 1862. Träden börjar nu bli biologiskt intressanta.

Kunskap om träd som kulturarv i Sverige

Tekst og foto: Fabian Mebus, Riksantikvarieämbetet

I Sverige och många andra länder har gamla träd under många år främst setts som en angelägenhet för naturvården. Kunskap om gamla träds betydelse för insekter, svampar, larver, fåglar och andra organismer är numera relativt väl spridd. Först på senare år har kulturmiljövården på allvar lyft fram trädens betydelse som historieberättare och historiska källor. I denna artikel ges en kort beskrivning hur Riksantikvarieämbetet arbetat med träd under de senaste 10 åren.

Träd i parker, trädgårdar, alléer och andra offentliga miljöer

Kyrkogårdar, trädgårdar, parker, alléer, stads- och vårdträd har länge betraktats som självklara kulturmiljöer. På många av dessa platser planterades under 1700- och 1800-talet träd som en del av den arkitektoniska gestaltningen. När träden nu blivit gamla har naturvården, med all rätt, riktat sitt strålkastarljus dit. Detta har i många fall lett till konflikter, när naturvården, ofta med stöd av Sveriges miljölagstiftning i Miljöbalken, ställt krav på att döda eller döende träd ska lämnas kvar i dessa kulturmiljöer.

För att hitta en samsyn kring träd i parker, trädgårdar och andra offentliga miljöer initierade Riksantikvarieämbetet 2012 ett samverkansprojekt med ett flertal myndigheter och organisationer, bland annat Naturvårdsverket. Projektet resulterade 2014 i skriften *Fria eller fälla* som beskriver trädens biologiska, kulturhistoriska och sociala

värden och ger vägledning om hur man kan gå tillväga när olika intressen kolliderar. Det kan till exempel röra sig om frågan hur man bör hantera gamla, döende träd på kyrkogårdar eller i alléer. Projektet var på många sätt ett pionjärarbete och ett försök att beskriva kriterier för värdering av träd och trädmiljöer utifrån ett socialt, kulturhistoriskt och biologiskt perspektiv.

Träd som biologiskt kulturarv

Sedan 2009 har Riksantikvarieämbetet arbetat med kunskapsutveckling kring samspelet mellan historia och ekologi, vilket numera betecknas som biologiskt kulturarv. En stor del av kunskapsutvecklingen har skett i samverkan med Centrum för biologisk mångfald vid Sveriges Lantbruksuniversitet. En del av resultaten har publicerats i *Riksantikvarieämbetets skriftserie om biologiskt kulturarv*. Eftersom träd bildar flerårig vävnad och därför kan bli mycket gamla kan de ”lagra” spår av tidigare förhållanden i stam och grenverk, exempelvis om trädet hamlats. Träd intar därför något av en särställning bland det biologiska kulturarvet.

I broschyren *Träd- och buskar – månghundraåriga historieberättare* och i rapporten *Inventering av biologiskt kulturarv* beskrivs hur man kan tolka träd och buskars förekomst, växtsätt och form. Här kan man bland annat läsa om ljusträd, lågträd, hamlade träd, stubbskottsträd, bättesskadade träd, träd som används för barktäkt och mycket

Död hamlad sälgl i fäbodsområdet vid Kläberget, Dalarna. Trädet står på före detta slättermark.

annat. Skrifterna är rikligt illustrerade och tydliggör hur träd kan ge kunskap om människans verksamhet under olika tidsperioder. Inte sällan kompletterar trädens historia den kunskap som kan utvinnas ur historiska kartor och andra historiska källor. I många fall kan träden till och med ge helt ny kunskap om historiska förhållanden som tidigare inte varit kända.

Träd i norra Sverige

Hamling har bedrivits i stora delar av landet i en omfattning som är svår att föreställa sig idag. Historiskt källmaterial visar många gånger på omfattande mängder hamlade träd, både på inägor och i utmark. Nästan alla hamlade träd är idag borta. De små rester som finns kvar utgör därför ett viktigt kulturarv.

I samband med olika kunskapsutvecklingsprojekt blev det tydligt att den stora mängden kulturpåverkade träd i norra Sverige, bland annat i områden med fäbodar och fjällnära jordbruk, inte varit uppmärksammad och ofta inte ens känd. Inventeringar har visat att det finns ett otroligt stort antal hamlade och stubbskottsbrukade träd, främst sälgl, i de norra delarna av landet. De flesta av dessa

Stubbskottsträd vid Kläberget, Dalarna. Om trädet beskuggas av uppväxande skog dör det relativt fort (se bild höger).

träd för en tynande tillvaro, är döende eller redan döda. Risken är stor att vi därmed förlorar ett viktigt kulturarv, som till ganska nyligen inte ens var dokumenterat.

De flesta av dessa träd befinner sig på före detta inägomark kring fäbodar eller fjällnära jordbruk, men även på utmark kan man hitta kulturpåverkade träd som skattats på löv och andra nyttigheter. I flera fall har naturvården uppmärksammat träderna i samband med till exempel nyckelbiotopsinventeringar eller kartläggning av skydds-värd skog. Resultatet av inventeringarna kan i ett kulturhistoriskt perspektiv ge en något märklig bild: Värdefull skog med inslag av gamla lövträd finns främst på mark som långt in på 1900-talet varit slätter- eller betesmark, medan merparten av den ”riktiga” skogsmarken på utmark har omvandlats till produktionskog utan skogliga naturvärden.

En del av den nyvunna kunskapen om kulturpåverkade träd i boreal region finns i Riksantikvarieämbetets broschyr *Fäbodar och fäbodskogar – biologisk kulturarv i nordliga skogar* samt i Centrum för biologisk mångfalds publiceringar *Lövtäkt i nordliga landskap* och *Fäbodskogen som biologiskt kulturarv* (samliga skrivna av Tomas Ljung).

Mer att läsa finns på Riksantikvarieämbetets hemsida, bl.a. under fliken *Träd som biologiskt kulturarv*.

(Anm.: Titler med kursiv finns på internett.)

Fabian Mebus. Bio-geovetare (Stockholms Universitet 2000) och har i 20 år arbetat med naturvård och landskapsvård, bl.a. på länsstyrelsen, Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet. Han har bred kompetens inom natur- och kulturmiljövården, ett särskilt intresse för sambandet mellan traditionell markanvändning och biologisk mångfald och mer än 15 års erfarenhet av att sköta slätteräng, skog och mark på en egen gård på Gotland.

Kullfallna stubbskottsträd som här vid Kläberget är en vanlig syn kring fäbodarna i Dalarna.

Linden – et misforstået træ

Tekst og foto: Bjørn Petersen

”Der stander en lind udi vor faders urtegaard,
tilsammen gror rod,
tilsamnen gror top,
goder elskov vil sammen være”

*Den spotske jomfru –
folkevise citeret efter Brøndegaard: Folk og Flora*

Fodposen lever videre

Lind; *Tilia* spp er et vidunderligt landskabstræ, der kan så meget og har så spændende historier bag sig og i sig. Gid den ikke rammes af en epidemi ligesom elm (*Ulmus*) og ask (*Fraxinus*)¹⁾.

Karakteristiske dele af lindens identitet og økologi er dens fodpose: Den omgiver sig med et frodigt virvar af skud fra stammebasis og et stykke op ad skinnebenet og fra knuder fordelt op ad stammen. Undertiden også fra rødder.

Det kan næsten se ud som om den har krone både i top og bund. Dog vist altid størst i toppen, som jo også er bedst placeret for lys til bladene og vand og mineraler fra rødderne. Men fodposen kan sagtens være stor og flot og rund; især når træet står frit og solitært eller i allé, hvor solen kan komme ned til den. Fodposen og den ofte lådne stamme er helt elementære dele af lindens personlighed. Det gælder ikke mindst krydsningen parklind, *Tilia x europaea* L., som er den almindeligste i alleer, byer og parker.

Økologisk er det klart at sådan et tæt krat omkring det nederste af stammen giver meget stor mulighed for epifau-

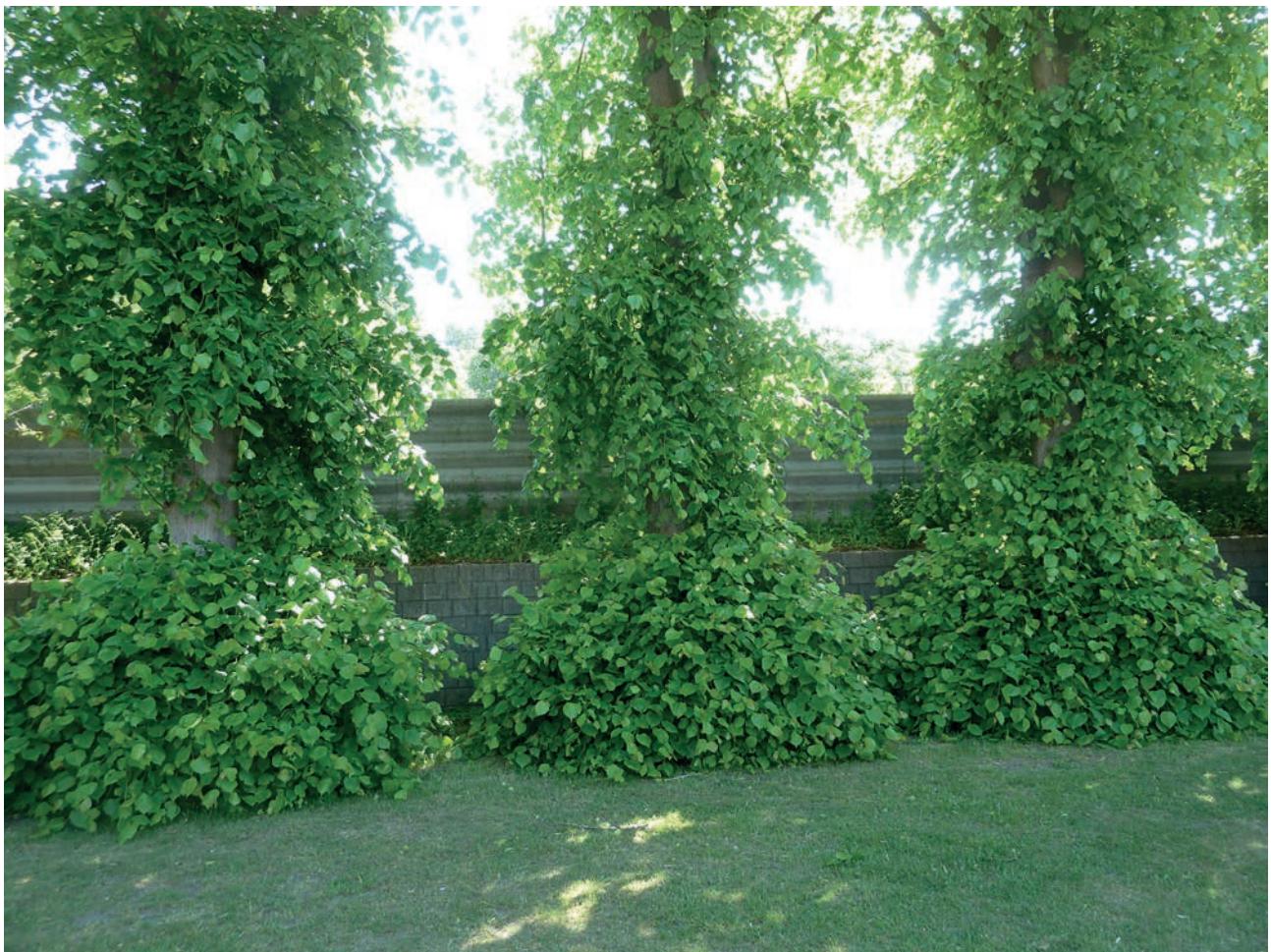
na; altså tilknyttede dyr.

Sol-elskende laver på bark må søge plads noget højere oppe med mindre krone og fodpose gror så tilsammen at der faktisk hele vejen op og ned ad stammen er skyggefult, køligt og fugtigt.

Og skjult: Et yndet diskret mødested for forelskede par middelalderen igennem, at dømme efter folkeviser og eventyr.

I ”The Foothills” i det sydlige Skotland mødte jeg en helt utrolig lind, hvor stammen kun var synlig hvis man bevægede sig helt ind i den store grønne kuppel: en stor tyk knudret, lavstammet og voldsomt forgrenet kæmpekorte inde i sin egen dybt dunkeltgrønne hule. Dér kunne man bo resten af sit liv, som ville være ét langt eventyr.

Biologisk set hjælper fodposen til at holde liv i lindeindivider i mange flere århundreder end hin enkelte stamme kan holde. Når den af en eller anden grund dør eller vælter, så tager de basale skud over og konkurrerer om hvem der skal være den næste. Også andre arter har det på den måde, fx el (*Alnus*)²⁾.

Syddansk respekt for fodposer

Æstetisk giver veludviklede fodposer et meget grønt og frodigt præg til fx alléer, men uden at blokere for udsigt ligesom tætte hække eller hegnsrækker.

Men mange i Danmark har den æstetiske idealforstilling om træer, at deres stamme skal skyde søjleagtigt op fra næsten bar jord eller grønsvær og ende i enten en kugle eller kuppel eller anden enkel kroneform (lindens er jo karakteristisk smukt spaderformet), eller dele sig i et smukt grenværk.

Den nedre del af dén forenkling er i strid med lindens natur, og ikke nødvendigvis smukkere; bare mere konventionel.

Mange parkforvaltninger og grundejerforeninger foreskriver at træer er pligtige at få fjernet deres stammeskud og fodposer, som ikke må forefindes i forveddet form. Nogle specificerer hvor mange gange årligt at stammeskud skal fjernes. Naturen må endelig ikke gå over optugtelsen.

Man kan straffes for at give træerne lov til at følge deres natur. Kampen mod naturen er slet ikke slut endnu.

Men for linden findes der faktisk ikke kun én konvention. I sydlige egne af Danmark og i dele af Nordtyskland og Polen er det almindeligt at bevare fodposerne. Hvordan er det egentlig i Finland, Sverige og Norge?

Det kan også forekomme at en bestemt ejendom (eller parkforvaltning?) længere nordpå i Damark enten beslutter at acceptere og måske endda værdsætte de smukke ornamentale grønne organisk rundede elementer, eller mere eller mindre nødtvungent vælger at spare omkostningen til den årlige (i hvert fald jævnlige) klipning og bortskaftelse. Man kan også - ligesom en grundejerforening i nærheden af mit hjem - vælge at følde stammen, og beholde fodposen, der med moderat pasning kan holdes som en langsomt voksende kugle midt på græsplænen.

Variation, ornament og biologi uden de i praksis så ofte forhadte træer og blomster, der jo hhv skygger og sviner. Selvom de også giver hhv dejlig skygge og skøn duft + insektliv.

Eller mange andre mere eller mindre kunstneriske udformninger af det vidunderligt formbare træ³⁾.

Fodskuddene kan forøvrigt bruges til at formere lindeplanter: Dækker man dem med et par decimenter jord, slår de egne rødder og kan plantes ud.

Jeg tror, jeg har til gode at se en allé hvor fodposerne aldrig har været studset. Lind i mørk skov har ofte, men ikke altid beskedent fodpose med lange ranglede skud. I åbent land får den mere lys, men på den anden side: Hvis

kronens grene hænger frit ned og skygger, så hæmmes fod- og stammeskud. I alle er der tit lys nok til en stor fodpose, især når kronen holdes højt, stammeskuddene begrænses og fodposen fredes.

Iflg V. J. Brøndegaards "Folk og flora" huggedes hvert år under 1. verdenskrig ris til bast fra en allé ved Marselisborg i Århus. "Ris" fra en allé må jo være fodskud og måske stammeskud.

Ornamentale lindetræer beskæres jo meget ofte - ofte som kandelabre eller som løftede kasseformede "hække" over stammerne.⁴⁾ Det forekommer sandsynligt at dette vil stimulere til øget skuddannelse som en slags kompensation - eller en slags forsikring mod hvad trussel det end er, træet kan "mærke" true kronen.

Med uret, fra øverst til venstre:

Grønsal: Ledreborg allé

Stærkt studsede fod- og stammeskud

Studsede skud i en samlet knude

Ryegård på Midtsjælland har mange linde med fodposer

En helt anden, også helt fantastisk skøn lindekultur er de ældgamle sydtyske tanzlinde og rechtslinde, se fx filmen "Topographie Dorflinden" på Youtube.

I det hele taget kunne man fylde et helt nummer af Lommen med billeder, historier, sange og opskrifter med lind og lindorm.

1) Bemærk dog at skærm-elm (*Ulmus laevis*) lader til at gå fri af elmesyge; ikke pga resistens mod svampen, men fordi smittekilden, elmebarkbillerne ikke bryder sig om den.

2) Jeg har engang i 1970-erne læst noget om at den sovjetiske charlatan, Lysenko som under Stalins beskyttelse havde stor skyld i kolossale fejlstrategier i sovjetisk landbrug, også havde en teori om at skovtræer i tusindbødre-bevoksning ville tynde sig selv ud i solidaritet. Jeg tror det var i Jesper Hoffmeyers "Dansen om guldkorset".

I artiklen "Do the Fallacies you Favour Retard the Growth of Knowledge?" af Connie Missimer er det kort nævnt: "for years Lysenko and his co-workers presented papers making claims, such as that plants consciously thin themselves out in a forest." I "Dansen om guldkorset" (hvis det var dér) stod at den tomme påstand kostede sovjetisk skovbrug formuer. I fodposernes tilfælde er det så ikke engang arts-fæller, der er i konkurrence om både lys, vand og næring, men genetisk identiske skud fra det samme rodssystem. I det lange løb (og lindetræer har god tid) vil nogle skud jo stå mere gunstigt i fh til skygge og adgang til de mest givende kar fra rodnettet.

Med uret, fra venstre:

Skovsgaard

Meget yderlig studsnings

Kongens Have København

3) Det kan selvfølgelig være særdeles relevant at efterleve de originale klippeprincipper så godt som praktisk muligt når der er tale om historiske anlæg - alleer og trærækker i slotsparkere og lignende. Se fx den interessante artikel i Dansk Dendrologisk Aarsskrift 1973, bind 3, hæfte 3 (kan nemt hentes via dendron.dk) om Frederiksborgh Slotspark i Hillerød (ikke at forveksle med Fredensborg, hvor forbundet var på en meget interessant parkvandring med både gamle og unge linde under årsmodet 2009 - se Nordisk Bygd nr 21).

4) Tidligere var det almindeligt og effektivt at beskære (eller rettere klippe) lindealleer med skarpe sabler. En god skarp le eller håndsegl er også udmærket til at klippe de bløde ikke-forveddede dele af hækkes (og alleers) årlige tilvækst.

Stilisering ved Gram slot

Fodposer som kirkegårdshæk

Lidt af alleen på Ryegård

Med uret:

Lind har altid været et udmærket løvfoder (Elmelunde kirke på Møn)

Lindekrans er uundværlige til lettisk midsommer, "Ligo"

Skulpturel fodpose

Den skønneste duft

Det er dyrt at holde en høj alle (Ledreborg allé)

Bjørn Petersen driver Bjørns Naturjeneste og er meget aktiv i ulønnet (forenings-)arbejde med natur og landskab, i sær i Danmarks Naturfredningsforening Roskilde. Medlem af forbundet siden 90-tallet, styremedlem siden 2003 og redaktør av Lommen 2006-2013. Nu netstedsredaktør og Facebook-med-administrator for forbundet.

Skejtens ege

Tekst: Svend Thorsen

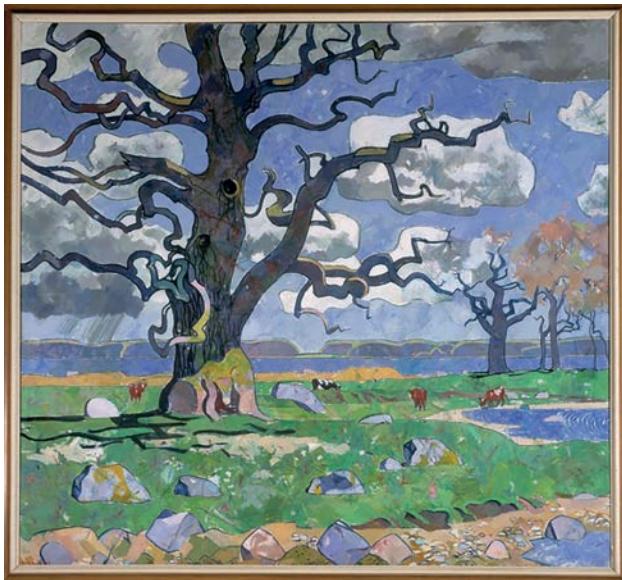
Man skulle ikke tro det, men siden 1954 har alle, der har stået på Danmarks fornemste talerstol, haft udsigt til naturen. Ikke den rigtige natur, men to store malerier på Folketingssalens bagvæg. Billederne hedder ”Dansk Landskab” og er en gave fra Carlsbergfondet, der mente, at kunsten skulle lukkes ind i Folketingets noget kedelige sal.

Billederne er malet af Olaf Rude, der troede, at han have malet et ”oldtidslandskab”: En flad strandeng med mægtige granitblokke og krogede egetræer, der ser meget gamle ud. Derfor er det måske tilgiveligt, at både han, fondsbestyrelsen og Folketinget kunne bilde sig ind, at det malede landskab ved mirakel havde stået uforandret siden oldtiden. Hvad der selvfølgelig er noget vrøvl. For alle Lommens læsere ved jo, at der ikke findes uforanderlige landskaber, og at ikke engang polernes ismasser er upåvirkede af menneskelig virksomhed. Og sådan er det selvfølgelig også med Olaf Rudes motiv, der var hans barndoms strandeng: ”Skejten” på Lollands østkyst. Lidt nord for Nysted.

Det med ”oldtidslandskabet” kom sig af, at en lerd folklorist sidst i 1800-tallet ville glæde en gæstfri godsejerrinde med en tolkning af navnet ”Skejten” og nåede frem til, at det nok betød ”Stedet hvor der blev holdt hestekampe”. En tolkning der aldrig er blevet anerkendt af mere seriøse forskere. Men som alligevel fastholdes i kommunens markedsføring af stedet. Men havde kommunen kigget efter på de ældste kort, ville den finde stednavnet ”Skidten”, der med god ret vil kunne tolkes som ”Stedet, hvor skidtet (tang o.a.) skyller op, når der er højvande”.

Heller ikke de krogede ege kan tages som bevis for, at Skejten er et oldtidslandskab. For nok ser de gamle ud. Men da det ældste af træerne næppe er mere end 500 år gammelt, mangler lige så mange, hvis de skulle række tilbage til vikinger og hestekampe. Desuden er det påfaldende, at resten af Skejtens omkring 50 ege ser ud til at være nogenlunde lige gamle og kun halvt så gamle som veteran-egen. Så heller ikke egene kan tages som bevis på et ”oldtidslandskab”. Hvad man altså ofte gjorde i naturfredningens barndom, hvor gamle ege gerne blev opfattet som de ”sidste rester” af den ”ursov”, der engang dækkede landet.

Her er det, at jeg hører min gamle ven Eilers stemme: ”Ege ikke er tegn på ursov, men på katastrofer og bønders hærgen”. Og sådan er det nok også med egene på Skejten. Her må man forestille sig, at stedet i 1700 tallet var en strandeng med en enkelt eller nogle få halvgamle ege, men med et græsningstryk, der var så hårdt, at ingen nye træer fik lov at vokse frem. Så kom kvægpesten. Det første udbrud i 1745 skønnes at have kostet Danmarks

Det ene maleri i folketingsalen. Foto fra Natur og Miljø, Danmarks Naturfredningsforeningsforening.

bønder et tab på mellem 300.000 og 400.000 stykker kvæg. Og ikke endt med det: Der kom nye udbrud i både 1750'erne, 1760'erne og igen i 1770'erne.

Det sidste udbrud ramte særlig hårdt i sognene rundt om Skejten. Endda så hårdt, at militæret måtte lave afspærringer for at forhindre smitten i at brede sig. Og i 1777 fik herregården Fuglsang, der ejer Skejten, besked på at slagte hele sin besætning for at hindre sygdommens videre udbredelse.

Pludselig var der ikke for lidt græs til alt for mange dyr. Men for en gang skyld alt for meget græs til næsten ingen dyr. Nogle steder opdyrkede man derfor sine overflødige græsgange. Hvad der dog ikke var muligt på ”Skejten”, hvor det meste oversvømmes, når der er højvande i Østersøen. Derfor fik engen lov til at passe sig selv. Længe nok til at en ny ege-generation fik tid til at vokse op.

At det var ege og ikke alt muligt andet, var ingen tilfældighed. For ingen andre træer har egens evne til at spire frem og klare sig i tæt græsbevoksning. Desuden har ingen andre træer så effektive frøspredende dyr som mus, egern og skovskader. At egene kom til at stå i grupper er heller ingen tilfældighed. For de kunne kun klare sig på de forhøjninger, der holdt sig tørre, når resten af engen var oversvømmet.

Da kvægpesten havde raset ud, kunne bønder og herregård igen skaffe sig køer. Men det gik langsomt. Priserne var høje, og en ko skal være et par år, før den kan få kalve. Og da halvdelen er tyrekalve, tog det tid at opbygge nye besætninger. Skejten har derfor været ugræsset længe nok til, at egene kom over ”bidehøjde” og lidt til. For selv om køerne den gang var noget mindre end nu, skulle træerne have en ret god størrelse for at klare sig blandt sultne og trampende dyr.

Maleriets motiv i levende liv. Foto: Sven Thorsen

Det var egenes held, at de var spiret frem på en herregård, for på en bondes eng var de hurtigt blevet fældet. Men på et gods med store skove var det anderledes, og egene fik lov til at blive stående. Vel fordi godsforvalteren fandt dem nyttige, fordi de gav læ og skygge til kørerne, og med tiden fandt godsejeren egene både smukke og bevaringsværdige. Hvad der ikke mindst skyldtes, at herregården Fuglsang i årtierne omkring 1900 var et gæstfrit fristed for kunstnere. Især dem der som komponisterne Carl Nielsen og Edvard Grieg var noget ved musikken, men også maleren Oluf Hartmann og andre skønånder. Og mellem måltider og koncerter var turen til Skejten en yndet adspredelse. Hvad der vel gjorde, at godsejernens enke i 1917 fik gennemført en frivillig fredning, hvis formål var, at stedet skulle bevares ”i sin nuværende skikkelse”. Og selv om det er mere end hundrede år siden, ser landskabet stort set ud som på billederne i Folketinget. Og det hvad enten man tror, at det engang var et sted, hvor man holdt hestekampe, eller om man mener, at egene er et minde om den coronaagtige katastrofe, der ramte dansk landbrug i 1745.

Så tak til min gamle ven (og ordførende i NKF), Eiler Worsøe (1925-2001), der lærte os, at historisk viden er nyttig, når man vil forklare, hvorfor skove og landskaber ser ud, som de gör.

Folketingssalen med Olaf Rudes malerier. Foto: Sven Thorsen

Sven Thorsen er født i 1942 og har, trods advarsler levet af det, Nakskov Kommunale Skolevæsen fandt brødløst. Blev arkæolog med interesse for megalitgrave og landskabspleje (fornvård). Siden blev det naturvejledning og registrering af kulturmiljøer. Har som pensionist forsket og skrevet om strandjagt og fuglefangst. Medlem af Nordisk kulturlandskabsforbund siden 1987. Hvad der blandt meget andet har lært ham at håndtere en le. Hans somre går for det meste med at glædes over blomstrende enge.

Fig. 1. Hela terrängen mellan de två planterade bokbestånden är fyldt av ett snår av unga bokar (*Fagus sylvatica*). Den torra fjolårlöven sitter kvar på många exemplar. Åland, Sund, Kastelholm, Stornäset. – 4.4.2014. Stornäset fredades hösten 2020.

Klimatförändringen ger nya möjligheter för odlade träd och buskar

Tekst og foto: Carl-Adam Hæggström

I och med att klimatet blivit varmare sedan 1990-talet har allt fler sydliga träd och buskar, som tidigare klarade sig dåligt i Finland, kunnat odlas med framgång. En del av dem klarar sig så bra att de producerar mycket frö och därmed har de fått en möjlighet att förvildas. Sådana är häggmispel eller blähägg (*Amelanchier spicata*), sötkörsbär (*Prunus avium*), dagros (*Rosa glauca*), rönnspirea (*Sorbaria sorbifolia*), häckoxbär (*Cotoneaster lucidus*), häckhagtorn (*Crataegus flabellata* var. *grayana*), sibirisk ärtbuske (*Caragana arborescens*) och snöbär (*Symporicarpus albus* var. *laevigatus*). Av dessa har häggmispel, dagros och häckoxbär förvildats i så hög grad att de är mer eller mindre naturaliserade och ingår i buskskiktet i lundskogar och på ängsbackar i sydligaste Finland.

I det följande behandlas mera exotiska träd och buskar som förvildats på Åland, speciellt i Mariehamn. Exempel ges också från andra delar av Finland. Redogörelsen baserar sig på en finskspråkig uppsats (Hæggström 2019). Som en källa har jag använt uppgifterna ur Naturhistoriska centralmuseets vid Helsingfors universitet Växtatlas 2018 (<http://luomus.fi/kasviatlas>). Detaljerna hittas endast i den finskspråkiga versionen. Ett problem med uppgifterna i Växtatlas är att det ofta inte framgår om iakttagelsen baseras på en odlad eller en förvildad växt. Trädens

och buskarnas namn följer den finska träd- och buskfloran (Hämet-Ahti et al. 1992). Trädens stamomkrets brukar mätas på brösthöjd, ca 1,3 m. Här används förkortningen bh-omkrets.

Bok (*Fagus sylvatica*)

Bok är ett centraleuropeiskt skogsträd. Närmast oss växer vild bok i södra Sverige, med de nordligaste förekomsterna i Västergötland och Östergötland. Bok har planterats på många ställen i södra Finland, ofta med dåligt resultat. De största planteringarna torde finnas på Rilax gårds marker i Bromarv (numera inkorporerat i Raaseborg). Den första boken planterades i Rilax redan 1890. Bokarna började producera frö redan på 1940-talet, men det räckte ända till slutet av 1960-talet innan de första fröplantorna iakttoptes. Efter det har fröplantor dykt upp på allt större ytor i Rilax parkskog.

Också annorstädes i södra Finland finns planterade och fröspridda bokar, såsom på Runsala i Åbo och i Fagerviks arboretum i Ingå: En meterlång planta observerades i en lund i Luopiois i Södra Tavastland år 2014.

En av de nordligaste bokarna växte i Skolträdgården i Jakobstad. Den var en ungefärlig halvannan meter hög risig ”buske” när jag besökte trädgården 1970. Då jag besök-

te trädgården på nytt 2015 syntes inte ett spår av boken. Sannolikt dog den under den extremt kalla vintern 1986–1987.

På Åland finns ett antal planterade bokar. De äldsta, sex träd, hittas vid Södergård på Hjortö i Saltvik. Ett av träden är det tjockaste på Åland; det var 28,5 m högt och dess stamomkrets var 213 cm 1989. Trädets stamomkrets mättes på nytt i september 2020 och då var måttet 308 cm. Alltså har omkretsen ökat med 95 cm på 31 år, i medeltal något mer än 3 cm per år. Två unga bokar hittades 1991 i vägkanten ett femtional meter norr om de gamla träden. Iakttagaren noterade att de unga träden knappast var planterade.

I Sunds kommun finns bok på två ställen. Det ena finns vid gården Berg. Där växer fem stora träd och bland de stora träden finns talrika yngre träd som förvildats på platsen från frö. Det andra stället är Stornäset i Kastelholm. Där finns två dungar med äldre träd. Den dåvarande Landskapsnämndens skogsbruksavdelning skaffade bokollon i början av 1930-talet från ett gods beläget väster om Stockholm – tyvärr antecknades inte vilket godset var. Då jag besökte Stornäset i juni 1970 fanns ingen föryngring av bok, varken i bokdungarna och eller i terrängen mellan dem. Ännu ett årtionde senare var platsen ungefär likadan, men sedan började små bokar växa upp i överallt (fig. 1). Under 2000-talet har jag sett nästan varje vår groddplantor av bok – de är lätt att känna igen genom att de har njurformade 2–3 cm breda hjärtblad som är mörkgröna ovan, silvertvita under. Numera är de båda ursprungliga bokdungarna förenade med ett tätt snår av unga bokar.

I Mariehamn finns ett antal planterade bokar av vilka några är bladbokar. Trots att en del av bokarna bildat frukt

i Mariehamn har jag inte sett en enda fröplanta. Orsaken får väl sökas i den alltför noggranna skötseln av parker och gatukanter.

Turkisk hassel (*Corylus colurna*)

Turkisk hassel eller turkhassel hör hemma i sydöstra Europa och västra Asien. Den skiljer sig från vår vanliga hassel bl.a. genom att den är ett träd med en enkel stam. Turkisk hassel odlas sällan i Finland.

I centrala Mariehamn växte fyra turkiska hasslar på Torggatan och fyra träd i vart hörn av gatukorsningen Torggatan – Nygatan år 2007 (fig. 2). Därtill växte två träd i den lilla parken utanför stadsbiblioteket.

Av de fyra träden på Torggatan var två träd intakta 2018, ett hade stubbskott och det fjärde var försunnet. Det träd som står i det sydöstra gatuhörnet av Torggatan – Nygatan var i oktober 2018 ca 8 m högt och dess bh-omkrets var 78 cm. Två av träden var unga träd, de ersatte två skadade träd. Det ena trädet utanför biblioteket står också kvar. Därtill växer tre små turkiska hasslar i parken på västra sidan av Havsgatan, söder om Mariegatan.

Nästan alla turkiska hasslar i centrum har blommat och bildat mycket frö – hösten 2007 plockade jag en halv liter mogna hasselnötter under Torggatans fyra träd. Trots god fruktbildning har inga plantor hittats. Orsaken torde vara den samma som för bokens del – alltför noggrann skötsel av gatorna och parkerna.

Fig. 2. Nötterna hos turkisk hassel (*Corylus colurna*) skyddas av ett flikigt svepe. Som unga är svepebladen klippiga. Nötterna liknar den vanliga hasselns. Mariehamn, Torggatan. – 7.11.2015.

Avenbok (*Carpinus betulus*)

Avenbok, även kallad annbok eller vitbok, är vildväxande i Mellaneuropa, i Italien, på Balkan och i västra Asien. Närast oss växer den i södra Sverige, norrut till södra Halland, södra Småland och mellersta Öland, samt i mellersta Litauen. Den kan odlas med växlande framgång i södra Finland. Fröplantor med ursprung från odlade träd har setts mycket sällan. Två fall är kända:

– På ön Pettu i Salo Finby växer ett antal planterade avenbokar och avenboksplantor iakttogs där 2008 i en planterad askskog.

– Avenboken vid Villa Dalby i Esbo Oitans hade spritt sig med frö ända till den närlägna skogen 2017.

I Mariehamn växer planterad avenbok på flera platser, både som enskilda träd, som alléträd och som häckväxt. Förutom normalväxta träd med utbredda grenar odlas också sorten 'Fastigiata' med mer eller mindre upprätta grenar. I Godby centrum i Finström finns ett antal planterade avenbokar. Finlands tjockaste avenbok växer i Sund Kastelholm vid Tjudnäs gård.

De normalväxta avenbokarna brukar blomma i stort sett varje år och de har ofta haft rikligt med frukt. Jag har dock inte sett fröplantor på Åland mer än vid ett tillfälle. I september 2011 växte en ca 50 cm hög planta på en gräsmatta och en ca 20 cm hög planta i en blomsterrabatt, vardera i närheten av gatukorsningen Skarpansvägen – Styrmansgatan. Båda var försvunna följande år.

Manchurisk valnöt (*Juglans mandshurica*)

Manchurisk valnöt växer vild i ryska Fjärran östern, i Kina och på Koreahalvön. Den odlas i viss mån i södra Finland. Som förvildad har den påträffats bara några gånger. Ett fynd finns från Orimattila på en soptipp för växtrester och ett från Lahtis-trakten utan närmare uppgifter.

I samband med Ålandsutställningen 1936 i Mariehamn planterades manchurisk valnöt i kanten av det norra kreatursbetet. I dag finns två träd kvar på gården till Ålandsvägen 29. Träden har blommat och en del frukter har bildats. På granntomten vid Skeppargatan finns två 5–6 m höga exemplar som vuxit ur frö som spridits från de ursprungliga planterade träden. Ägaren till denna tomt transporterade förna (torra blad och annat trädgårdsskrap) till den s.k. Barkvägen på östra Nåto i Lemland. Med förnan földe ett frö som grott, för 2007 växte vid Barkvägen ett meterhögt exemplar av manchurisk valnöt. Då jag besökte platsen år 2016 syntes ingenting av plantan.

Valnöt (*Juglans regia* L.)

Eftersom valnöten odlats sedan urminnes tider är dess ursprungliga utbredningsområde oklart, men på goda grunder anses valnöten höra hemma i ett område från sydöstra Europa till Kina. Valnöt omnämns som ett sällan odlat träd i Finland. På grund av att valnöten är frostkänslig har den i allmänhet klarat sig dåligt i Finland. Valnötsträd skulle inte ha överlevt krigsvintronerna på 1940-talet och knappast heller den kalla vintern 1986–1987.

Ett valnötsträd växte i en park i Västra Böle i Helsingfors. Trädet var 6,5 m högt med två stammar; den tjockare hade en bh-omkrets på 74 cm i oktober 2007. Ingen fruktsättning kunde ses. Ursprunget till detta valnötsträd är höjt i dunkel och följande år försvann trädet liksom alla buskar omkring, för parken lades om till en slät gräsmatta med tre tallar.

I den botaniska trädgården i Kajsaniemi i Helsingfors växer två valnötsträd och i den botaniska trädgården i Gumtäkt i Helsingfors växer fyra valnötsträd. Alla har köldskador. I Åbo universitets botaniska trädgård på Runsalan finns också något valnötsträd.

Två valnötsträd växer i Mariehamn. Det större trädet

Fig. 3. Det mindre valnötsträdet (*Juglans regia*) växer i parken vid Östra Esplanadgatan i Mariehamn. Trädet var ca 8,5 m högt och stammens omkrets på 115 cm höjd var 53 cm. – 7.8.2018.

finns i en plantering bakom Viking Lines kontorsbyggnad i centrum. Trädet har ursprungligen odlats i kruka från en inköpt valnöt och det planterades 1992 i planteringen bakom kontoret. I oktober 2018 hade trädet blivit ca 8 m högt och dess bh-omkrets var 101 cm. Trädet har bildat mycket frö nästan varje år sedan 2007. Det mindre valnötsträdet växer i Esplanaden vid Östra Esplanadgatan (fig. 3). I oktober 2018 var trädet ca 8,5 m högt med en stamomkrets på 53 cm. Fruktsättningen har varit svag.

Inga fröplantor har påträffats vid de båda träden. Det kan antingen bero på att fröna inte gror eller på att skötseln av rabatten resp. parken alltför minutiös.

Naverlönn (*Acer campestre*)

Naverlönnen växer i Mellan- och Sydeuropa inklusive stora delar av de Brittiska öarna och längre mot öster till trakterna av Kaspiska havet. Närmast oss växer den vild i Skåne (en lokal) och sydöstra Danmark.

Naverlönnen har kunnat odlas med viss framgång i Egentliga Finland och Nyland. I Mariehamn växer naverlönn åtminstone på två ställen, två mindre träd i parken vid Strandgatan och två större vid Mek-Mattesgränd. I slutet av juli 2017 var de 7,5 resp. 8 m höga med en bh-omkrets på 88 resp. 73 cm. Det grövre trädet torde vara Finlands tjockaste naverlönn.

Förvildad naverlönn har hittats bara två gånger, nämligen 1937 i strandsnåren vid Godbyträsk i Finström Godby och 2018 då flera fröplantor av naverlönn iakttoqs på två ställen vid Mek-Mattesgränd. De största var 1 à 1,5 m höga. (fig. 4).

Liguster (*Ligustrum vulgare*)

Liguster växer i Mellan- och Sydeuropa inklusive stora delar av Brittiska öarna och vidare mot öster till trakterna av Kaspiska havet. Närmast oss växer den vild i Hallands och Bohusläns kusttrakter i västra Sverige.

Liguster har odlats, vanligen med dålig framgång, i södra halvan av Finland; endast på Åland har odlingen lyckats bra. I Mariehamn finns vackra ligusterhäckar på många ställen (fig. 5). Förvildad liguster påträffades 2013 på två ställen, utan att odlad liguster konstaterats på någotdera stället. Det ena var i Storby på Eckerö där en liten buske växte i snåret om vändplanen vid den s.k. postbryggan. Det andra var i Föglö, Degerby där ett litet exemplar växte i en skogsbacke.

Diskussion

Klimatförändringen under de senaste tre decennierna har möjliggjort att träd och buskar som tidigare inte kunnat odlas med framgång nu fått en chans. Om vintrarna är milda och koldperioderna är kortvariga och modesta, såsom 2019–2020, kan arter som är köldkänsliga klara sig i fortsättningen. Här är kanske valnöten det främsta exemplet. Ett annat exempel, som inte behandlas ovan, är murgröna (*Hedera helix*). Murgröna förekommer som planterad på träd, husväggar och murar på flera ställen i Mariehamn. De mest spektakulära exemplaren klättrar högt upp i träden, ända till 8–9 meters höjd.

Fig. 4. En ca en meter hög planta av naverlönn (*Acer campestre*) i en blomsterrabatt vid Mek-Mattesgränd i Mariehamn. – 19.6.2018.

Fig. 5. Rikligt blommande liguster (*Ligustrum vulgare*) vid stenmuren längs Hamngatan i Mariehamn. – 23.6.2018.

Klimatförändringen kan också medföra extremt väder, där torkan 2018 är ett exempel. En bok och två almar (*Ulmus glabra*) var i stort sett avlövade på grund av torkan i medlet av augusti i Mariehamn.

Av de behandlade träden har boken klarat sig utmärkt. Tre andra som inte behandlas här, hästkastanj (*Aesculus hippocastanum*), bohuslind (*Tilia platyphyllos*) och tysklönn (*Acer pseudoplatanus*), förmår också sprida sig med frö på Åland, och åtminstone de två sistnämnda i resten av södra Finland. Om klimatet fortsättningsvis blir varmare med vintrar utan hård köld, kommer de kanske att småningom inkorporeras i vår naturaliserade flora, i likhet med flera odlade buskar, framför allt häggmispel, daggros och häckoxbär.

Fröplantor av avenbok, manchurisk valnöt och naverlönn har påträffats på Åland bara vid ett tillfälle var under 2000-talet.

Buskarna liguster och fläder (*Sambucus nigra*, behandlas inte här) odllas med framgång på Åland och båda har påträffats ute i terrängen, i en del fall ganska långt från odlade buskar.

Trots god fruktbildning och sannolikt också god fröbildning har fröplantor av turkhassel och valnöt inte påträffats i Mariehamn. Detta beror sannolikt på att trädens närmaste omgivningar antingen är asfaltgator eller gräs- mattror som sköts alltför noga.

Litteratur:

- Hæggström, C.-A. 2019: Istitutettujen puuvaristen kasvien leväminen luontoon, lähinnä Ahvenanmaalla. (Spontaneous dispersal of some cultivated ligneous plants, especially in the Åland Islands.) — Sorbifolia 50(2): 61–82.
Hämet-Ahti, L., Palmén, A., Alanko, P. & Tigerstedt, P. 1992. Suomen puu- ja pensaskasvio. 2. uudistettu p. — 373 s. Dendrologian Seura – Dendrologiska Sällskapet r.y., Helsinki. (Publ. Finnish Dendrol. Soc. 6: 1–373.)

Carl-Adam Hæggström

Studier vid Helsingfors universitet med början 1961. Fil.dr 1983, professor i botanik med inriktning mot miljöbiologi 1998–2005 vid Helsingfors universitet. Pensionär sedan 2005. Specialområden: lövängar, hagar, hamlade träd, Ålands kärväxtflora, Ålands buksvampar, Finlands daggmaskar, hagtornsspinnmalen (*Scythropia crataegella*) på Åland. Publicerat ca. 280 arbeten på engelska, svenska och finska. Grundande medlem i Nordiska kulturlandskapsförbundet, viceordförande 1986–1994

En överlevare mitt i trafikbruset

Text från Helsingfors stads hemsida (<https://vihreatsylit.fi>)

I hörnet av Narinken, mellan Glaspalatset och Paasikivistbyn i centrala Helsingfors, växer en ung pil omgärdad av ett metallstängsel. Det här trädet har en mycket speciell bakgrund som finns beskriven på en skylt, fästad på stängslet. Detta är berättelsen:

Åbo kasern, avsedd för den ryska militären, blev färdig år 1833 i hörnet av den därtida Åbo landsväg. Som sedan var i ryska garnisonsstäder, planterades rader av träd längs flyglarna. Med tiden glesnade raden och i 1900-talets början återstod bara ett träd. Kasernen förstördes vid erövringen av Helsingfors år 1918, men det gamla trädet stod kvar och fridlystes som ett naturminnesmärke år 1924 (bild 1). På kasernens ruiner restes småningom funksbyggnaden ”Glaspalatset”, som blev färdig 1935. Där bredvid, mitt i centrums trafikmyller, stod det urgammal trädet, murket inuti och med glesnad krona, tills en vinsterstorm fällde det den 29.december 2003.

Arter och sorter av släktet Salix är svåra att bestämma. Glaspalatsets pil har i tur och ordning kallats knäckepil (*Salix fragilis*) och grönspil (*Salix x rubens*). Slutligen har man bestämt sig för att den är en grönspil (*Salix x rubens*) och gett den sortnamnet ’Lasipalatsi’ (Glaspalatset). (Dess namn på finska ska vara isoriippasalava och på svenska parasolspil).

Plantan, som troligen hade sitt ursprung i Ryssland skiljer sig från andra av samma typ som senare har planter-

rats i Helsingfors. Den kan mycket väl vara unik. Redan då den ännu levde tog man sticklingar av den och efter att den hade fallit var det många som lade beslag på kvistar för att rota dem. En planta som sticklingsförökats planterades sedermera under en festliga former på den gamla platsen den 14. april 2011 (bild 2).

Källa: <https://vihreatsylit.fi/Lasipalatsinsalava>

Översättning till svenska av Ulrica Cronström fritt efter Helsingfors stads text

Bild 2: Den nya Glaspalatspilen på samma plats. Bilden tagen år 2018, dvs trädet är här ca 10 år gammalt. Foto: Satu Tegel, Helsingfors stad.

Bild 1: Helsingfors busstation. I mitten den ca hundraåriga Glaspalatspilen. T.h bakom trästaketet fanns Åbo kaserns högra flygel. Foto: A. Pietinen Oy 1932-1936. Helsingfors stadsmuseum.

Røde og orange rønne om efteråret i Ásbyrgi, en del af Vatnajökull naturpark. De grønne træer i det fjerne er plantet gran.
Foto: Heidi Gurovt

Rønnebærtræer i islandsk landskab og folketro

Tekst: Benedikt Traustason

I de gamle islandske sagaer står der, at landet var bedækket af skov mellem bjerge og kyst under landnams-tiden omkring år 900. I dag er der ikke mange naturlige skove tilbage, kun 2% af Islands areal er skov. Videnskabsmænd mener at det først og fremmest var mennesker der forandrede landskabet, ryddede skoven og lod husdyr græsse landet, men naturkatastrofer har sikkert også spillet en rolle.

Foruden buske findes der kun tre oprindelige træarter i Island; birk, røn og bævreasp. Birken er den eneste træart der danner skov, aspe er meget sjældne, og naturlige rønne findes enkeltstående i birkeskove, men vokser ikke sammen i grupper. I disse skove danner rønnen en variation i birkeskovenes homogenitet og forandrer skovens landskab.

Med hensyn til landskab adskiller rønnebærtræer sig fra de andre islandske træarter, navnlig på tre måder: 1) Rønnen bliver højere end andre træer i naturlige islandske sko-

ve og er synlige fra lang afstand. 2) Rønnen bærer mange smukke hvide blomster første halvdel af sommeren, som senere bliver til røde bær. 3) Rønnebladene bliver fremtrædende røde og orange om efteråret, mens birketræerne der omgiver rønnetræerne, har gule efterårsfarver (se billede 1).

Rønnen var en del af den islandske folketro både før og efter islændinge blev kristne i år 1000. Folketroen sagde at rønnen var en slags lykketræ, og der findes både digte og historier om rønnens magi. En af fortællingerne findes i Den yngre Edda. Der reddede tordenguden Thor sit liv da han krydsede vandløbet Vimur ved at tage fat i en rønnegren. Historien fortæller, at rønnebærtræer siden blev kaldt 'Thors redning' (i. björg Þórs). Der findes også fortællinger om at folk ikke ville følde rønnetræer eller genne kvæget med rønnegrener. Desuden var det et lykke-tegn at plante røn i nærheden af sit hjem.

Over: Et godt eksempel på en ensom røn ved ødegården Sandfell i Öræfi området. Foto: Örn Óskarsson

Under: En ensom røn ved gården Kílakot i Kelduhverfi området. Foto: Örlygur Hnefill Örlygsson

Om folk plantede røn ved deres hjem af æstetiske grunde, med håb om held ifølge folketroen, eller måske lidt af begge dele, er svært at angive. Men der er findes alligevel nogle ødegårde i Island, hvor hus og stald er væk, men rønnen står der endnu (se billede 2 og 3). Disse ensomme træer giver landskabet et specielt udtryk og viser et spor af menneskets saga. Disse rønnetræer minder os også om at naturen altid vil overleve os mennesker.

Kilder:

Gísli Brynjúlfsson. (1845). Ný félagsrit. København: L. Kleins.

Hörður Kristinsson, Jón Baldur Hlíðberg og Þóra Ellen Þórhallssdóttir. (2018). Flóra Íslands – blómplöntur og byrkningar. Reykjavík: Vaka-Helgafell.
Ingólfur Davíðsson. (1966, 1. juli). „Reynir kóngur með rauð ber!“. Samtíðin, bls. 18.

Ingólfur Davíðsson. (1958, 7. november). Fagur ertu reynir. Tíminn, bls. 4.

Reyniviður er heillatré. (2006, 2. juni). Morgunblaðið, bls. 36.

Snorri Sturluson. Den yngre Edda: Skáldskaparmál.

Benedikt Traustason. Studerer M.S. i biologi på Islands Universitet og arbejder som en parkranger i Vatnajökull naturpark om sommeren.

Beskyttelse af gamle kulturtræer

Tekst og foto: Jens Theisen

Træer er fantastiske, de vilde i naturen og de nye og gamle kulturtræer. Træer kan noget særligt – uden at flytte sig bliver de større og større og kontinuerlig ændrer de karakter. De står det samme sted og kan fortælle både naturhistorie og kulturhistorie, de kan være smukke, og jo ældre de bliver jo større værdi får de for biodiversiteten. Samtidig binder de CO₂ og har altså værdi for vores klima.

Men træerne er også i en udsat position – der fældes alt for mange træer. Selvfølgelig skal der træ til byggeri osv. men mange steder fældes der træer af de underligste grunde: de skygger, er skæve, smider blade eller frugter, har en knækket gren, en svamp på en gren. Men mange træer kan leve mange år selv om de er såret eller er i forfald.

Træernes forsvar

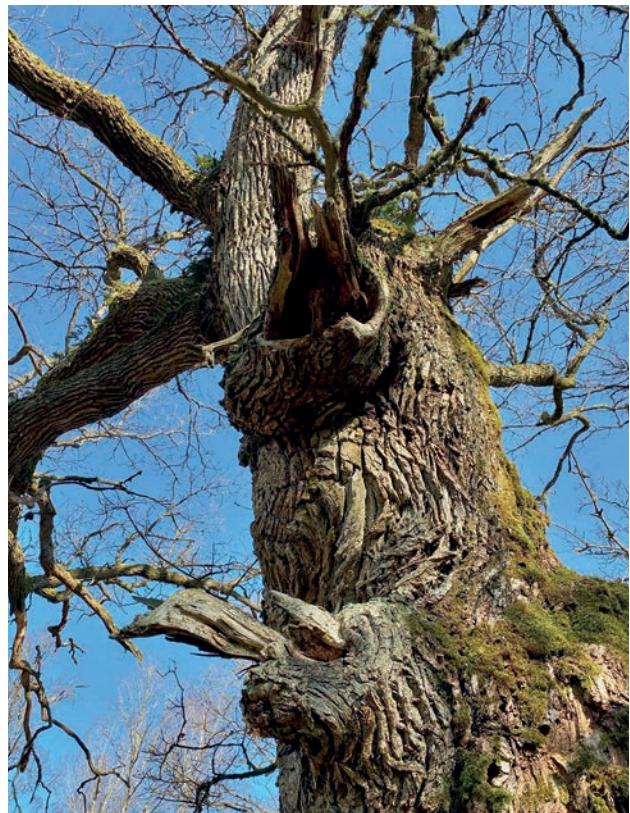
Træernes biologi er så raffineret indrettet, at de er i stand til at indkapsle og overvokse et sår. Men træer kan ikke hele et sår, som mennesker kan, deres sår vil altid være der, men som regel godt indkapslet. Med fenol omkranser de såret, så svamp ikke kan ødelægge resten af træet. De kan modstå utrolige skader, kun kniber det for træerne at klare sig hvis toppen forsvinder, så bliver de hule. Derfor er en styning altid en skade, men mere om det senere.

De gamle kulturtræer

Der findes stadig store gamle træer i landskabet, selv om de er på kraftig tilbagegang, mange marktræer er forsvundet fordi landbruget efterhånden har ædt sig ind på træernes rodzoner med pløjning. Men rundt omkring i byerne, i gamle hegner, i slots- og herregårdshaver og på kirkegårde står de, med kulturhistorie og som biodiversitets kraftcentre, ofte som skønheder fra en anden verden.

Træer og alder

Træer kan blive gamle og nogle arter, som vore nordiske vintereg (Quercus petraea) og stilkeg (Quercus robur) kan blive flere hundrede år og under de rette forhold et par tusinde. Men det er ikke altid antal år som er afgørende, et træ kan godt være forholdsvis ung og alligevel være gammelt udviklingsmæssigt. Man kan lidt firkantet dele træers udviklingsalder op i følgende alderstrin: Det unge træ, det modne træ, det gamle træ og det døende træ. I de forskellige livsaldre prioriteres træets energi forskelligt. Hvad det bruger til vækst, lager, reparation af skader, blomstring og frugtsætning.

De gamle træer kan få et noget specielt udtryk, og med stumper af knækkelte grene og sår. Begynd ikke at rette op på dem, al beskæring vil være et nyt sår som træet skal bruge energi på. Lad træet få lov til at forfalde helt naturligt. Fra Agunnaryd.

Det unge træ

Det skal etablere en god rod og hurtig op i lyset. Ingen eller kun lidt blomstring, det meste energi bruges til vækst og lager. Træet har kun lille betydning for biodiversiteten.

Det modne træ

Her er der knap så meget hastværk, så energien kan bruges til blomstring og frugtsætning. Der er ofte flere skader, så der skal også bruges energi på forsvar. Træet betyder nu mere for biodiversiteten, bl.a. på grund af blomstring.

Det gamle træ

På det gamle træ er kronen mere åben, og fotosyntesen nedsat. Det gamle træ bruger masser af energi på at beskytte sig mod angreb, fra f.eks. svampe. Det har revner og sprækker – så flere edderkopper, biller og fugle bruger træet.

Det døende træ

Træet er nærmest en levende træruin. Større og større del af træet er dødt, og det har kun blade yderst på skudene og fra vanris. Det bruger den største del af sin energi til at forsvere sig og mindre til vækst og lagring. Træet er nu hjemsted for mange forskellige svampe, bakterier, larver, biller osv.

Et meget gammelt træ med sår og skramme, men det har klaret sig gennem mange år og kan sikkert klare mange år endnu. Men det er meget utsat, fordi der er kraftig færdsel omkring træet. Måske bare af menneskefodder, men der er ingen førne og ingen vegetation til at beskytte jorden og dermed også rødderne. Skal dette træ klare de næste mange år skal rodzonen beskyttes. Fra Knislinge.

De sårbare træer

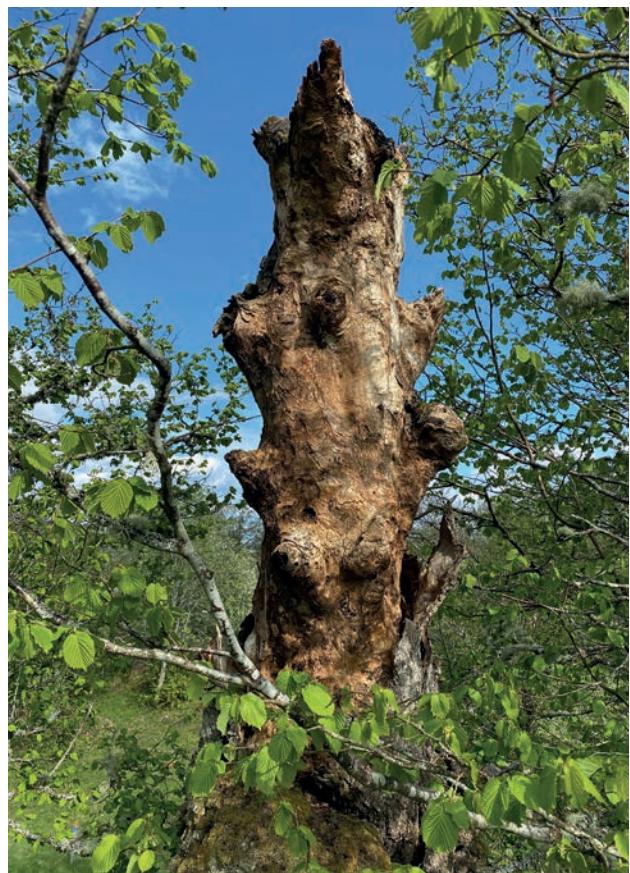
Træerne skal naturligvis have de bedste betingelser på alle udviklingstrin, passer vi ikke på de unge træer, får vi ingen gamle, men det er særligt de gamle træer og de svækkelte der skal passes på. De er vigtige kulturminder, og for biodiversiteten er de meget værdifulde med et mangfoldigt liv af bl.a. svampe, bakterier, larver, insekter, fugle og smådyr.

Disse træer er særlig sårbare og deres liv bliver ofte forkortet af kørsel på rødder, udgravninger, salt, påkørsel, buskrydning, græsslåning og desværre også forkert og for kraftig beskæring. Det vigtigste for det sårbare træ er plads – særlig plads til rødderne. Måske er det kun ganske få rødder tilbage som forsyner træet med vand og næringssalte. På det sårbare træ skal man passe specielt godt på rødderne. Helst ingen færdsel i rodzonen, ingen sprøjtemidler og ingen gødskning. Det er også vigtigt, at man ikke fylder ekstra jord omkring træet. Ekstra jord kan resultere i dårlige iltforhold i jorden omkring rødderne.

Den langsomme død

Vi vil gerne bevare de fine kulturtræer som fylder os med historie, og der bliver mange steder lavet alle mulige kunststykker for at træet skal blive ved med at eksistere på samme måde som hidtil. Der etableres forskellige former for kronesikring, med spændebånd, træstøtter, metalstilladser osv. Alt sammen i bedste mening, men det man glemmer er, at træer er levende organismer som udvikler sig og som alt andet liv slutter det med død. Det mest naturlige man kan gøre for et sårbart træ er at give træet optimale betingelser og så lade træet få den langsomme fine død. Den proces kan for nogle arter være flere hundrede år, for andre måske ti. Men det kan være en smuk, fin proces – forfaldets skønhed. At følge denne afvikling af liv kan være spændende både biologisk og æstetisk – hvilke svampe invaderer, hvad fortærer først af cellulose eller lignin. Særlig fint er det hvis der er plads til knækkede grene og til at træet til sidst vælter eller braser sammen.

Men der kan naturligvis være steder hvor der er fare for publikum. Så må der naturligvis gribes ind.

Dette træ har mistet kronen og er efterhånden en ruin, men i stedet for at følde det, får det lov til at stå som højstub og langsomt forfalde til gavn for biodiversiteten. Fra Diö.

Højstub

Er træet dødt eller ikke til at redde, så lad være med at fælde det. Men er der ikke plads til at lade hele træet stå eller bliver det for farligt, så lad alligevel noget af træet stå. Måske kan toppen eller noget af toppen fjernes og man kan skabe en torso/højstub. Det kan blive et fantastisk sted for svampe, biller, edderkopper, spætter og andre fugle. En torso kan laves i forskellig højde, man kan skære det med et rent snit, eller man kan skære så der bliver en større overflade (som et brud) det giver bedre muligheder for svampeinficering.

Beskæring

Desværre er det oftest beskæring man kaster sig over, med de gamle bevaringsværdige træer.

Man vil skabe balance ved at forkorte lange vandrette grene, reducerer kronen fordi træets rod er svækket, styner og topkapper. Det er en farlig vej at begive sig ind på, for enhver beskæring af et svækkt træ betyder endnu en svækkelse. Træet skal bruge energi både til indkapsling og overvoksning, og samtidig er der fjernet bladmasse som producerer energi. Træet får derfor mindre energi til at hindre indtrængende svampe eller bakterier, og har mindre energi til nytvækst og lager til den kommende sæson. Det bedste vil i langt de fleste tilfælde være at holde fingrene fra træet.

Det er ikke så problematisk med beskæring af unge træer som er i kraftig vækst, problemet er de svækkede.

Men der kan være situationer hvor det er nødvendigt at beskære, af f.eks. sikkerhedsmæssige grunde. Skal der beskæres, så fjern så lidt som muligt, kun det nødvendige og fjern så tynde grene som muligt, skær så vidt muligt altid til en sidegren. Nogle gange kan man nøjes med en enkel opstamning. Men gå aldrig helt ind til stammen, skær ind til grenkraven, men ikke ind i grenkraven.

Måske kan man dele beskæringen op over et par sæsoner. Beskær helst om sommeren, hvor træet indkapsler og overvokser bedst. Lad endelig være med at smøre noget på såret, hverken tjære, maling, podevoks eller træbalsam – i bedste fald er det ligegyldigt, i værste fald hindrer det en naturlig overvoksning.

Styning

Det er ganske almindeligt at styne træer, men det er en meget dårlig ide at styne gamle træer. Efter en styning af gamle træer vil der opstå hulhed i træet. Træets naturlige forsvarssystem fungerer ikke, når man fjerner hele produktionsapparatet, så der åbnes fra toppen. De styninger som fungerer mange år, er næsten altid styninger skabt på yngre træer.

Men gamle træer, ja selv modne træer, har det svært med styninger og bliver hule. Træerne kan omkransse hulheden med barrierer af fenol, så de kan vokse videre udenfor hulheden. Træet bliver altså som et rør, og et rør kan godt være stærkt, men hvis der så kommer skader ind

Styning er et kraftigt indgreb på et træ, fordi de ikke kan beskytte sig, når stammen er helt blottet, de bliver derfor hule. Særlig problematisk er det for gamle og svækkede træer. Når et træ er stynet, er det vigtigt at vanrisene jevnligt skæres tilbage, så de ikke bliver for lange, tykke og tunge og derfor brækker og tager dele af stammen med. Fra Bunkeflostrand.

gennem rørets væg, er den gal. Så er et træ stynet og står som et rør kan det måske leve mange år med det, men er meget sårbart overfor skader på stammen som måske genembryder fenolbarrieren. Så pas godt på stammerne på de stynede træer, og har man først stynet bliver man nødt til at vedligeholde styningen, så vanrisene ikke bliver for lange og tunge og knækker.

Beskyt træerne:

1. Giv dem plads
2. Beskyt rodzonen
3. Ingen gødning og sprøjtemidler
4. Beskær kun det allermest nødvendige
5. Lav aldrig stabbe
6. Beskær om sommeren
7. Nyd den naturlige langsomme død

Jens Thejsen. Trænørd, forfatter og selvstændig natur- og landskabsplanlægger, underviser i træpleje og biodiversitet. Har bl.a. skrevet bøgerne: Bytræer – økologi, biodiversitet & pleje, Byens træer – træpleje og økologi (med S. Porse), Den vilde have og Havehåndbogen.

Velholdt hagemark med gamle kandelabertre av styvet hengebjørk på Nyrnes i Lom. Bjørk som er ute av styvingssyklus tåler ikke beskjæringsinngrøpet ved ny styving, og bør bevares slik de står. Foto: Tanaquil Enzensberger

Høstingsskog – en forsvinnende naturtype i det norske innlandet

Tekst: Stig Horsberg og Tanaquil Enzensberger

Fjordbygdene på Vestlandet er kjent for storstilt utnyttiging av lauvressursene, med hele lier preget av styvingstrær både på slåttemark (dvs. lauveng), i hagemark og som rein høstingsskog. Typisk er det da edellauvtrærne ask, alm og lind som har blitt styvet, men de boreale treslagene som bjørk, selje og rogn ble også utnyttet. De vestnorske forholdene er mye omtalt i fagartikler og populærutgivelser som Austad og Hauge (2014). Men også i andre deler av landet var høsting av lauv viktig i det førmoderne jordbrukskulturen, så også tidligere Oppland fylke (fra 2020 del av Innlandet fylke). Her inneholdt Naturbase (den nasjonale databasen for biologisk mangfold m.m.) i februar 2017 likevel bare én lokalitet med høstingsskog, og ingen lokaliteter hvor styvingstrær var kartlagt som naturtype. På bakgrunn av dette ble det i 2018 gjennomført en kartlegging av forekomster, utbredelse og variasjon av styvingstrær på oppdrag fra Fylkesmannen i Oppland (nå Statsforvalteren i Innlandet). Resultatet er oppsummert i rapporten «Styvingstrær og høstingsskog i Oppland» (Enzensberger m.fl. 2018), som denne artikkelen bygger på.

Lang tids stubbestyving har ført til at rothalsen til fjellbjørka er omdannet til en bred sokkel. Soklene kan oppnå en omkrets på over 1,5 m. Med sin unike blanding av humus, død ved og ung plantemateriale utgjør de habitat for et vidt spenn av organismer. Foto: Tanaquil Enzensberger.

Nedskygging er en viktig trussel mot de gamle styvingstrærne, her en hengebjørk i et granplantefelt ved Dokka i Begnadalen. Etter hvert som granplantene gror til, vil bjørka strekke krona stadig høyere, før til slutt å gå ut. Foto: Geir Høitomt.

Lauvingsbruk og høstingsskog

Knopper, bark og lauv var fram til jernalderen det viktigste vinterføret for husdyr. Tørket lauv fortsatte å være en viktig del av førgrunnlaget helt fram til de store, teknologiske endringene i jordbrukskulturen fra slutten av 1800-tallet. Også inn på 1900-tallet hadde høsting av lauv et betydelig omfang, spesielt på Vestlandet og i den sørligste delen av Norge. Sporadisk foregår dette fortsatt i liten skala. Høstingen har foregått ved kapping av greiner med noen års mellomrom – styving – enten over bitehøyde for beitedyra eller like over rothalsen – stubbestyving. En rekke begreper er knyttet til styving av trær, og det er stor geografisk variasjon i ordbruken. Høsting av stubbeskudd og greiner har også vært gjort for produksjon av emnevirke (tønnebånd, bast osv.) og brensel.

Dersom en viss mengde styvingstrær står samlet på arealer der høsting av feltsjiktet (gras og urter) er mindre viktig, snakker vi om høstingsskog. Ofte er dette arealer med lav produksjon i feltsjiktet, som ur, blokkmark og liknende. I Miljødirektoratets kartleggingsinstruks for Naturtyper i Norge (NiN) er høstingsskog klassifisert som «fastmarksskogsmark (T4) dominert av edellauvtre, boreale lauvtre og/eller pil hvor det er spor etter stubbelausing og/eller styving flere steder i skogen». Naturtypen er ikke rødlistet, men det har vært arbeidet med en nasjonal handlingsplan (se nedenfor).

Det er skrevet mye om ulike aspekter ved styvingstradisjonen. Emanuelsson (2009) har beskrevet styving i europeisk perspektiv. Styvingstrærne sin rolle som ele-

ment i kulturlandskapet er behandlet av blant andre Rackham (2006) og Lonsdale (2013) i England, Vera (2000) i Nederland og av Slotte & Göransson (1996) og Ljung (2015) i Sverige. Norske forhold er særlig grundig omtalt av Austad og Hauge (2014). Norsk høstingsskog er dessuten beskrevet i faggrunnlaget til handlingsplan for høstingsskog (Direktoratet for Naturforvaltning 2013). I forbindelse med handlingsplanen er det også utført arbeider om styvingstrær og høstingsskog i Møre og Romsdal (Jordal 2011) og i Aust-Agder (Bratli & Svalheim 2016).

Hva ble funnet i Oppland?

Naturbasedata fra Oppland ble gjennomsøkt for tidligere kjente data om styvingstrær. Områdebekrivelserne for lokaliteter med naturtypene store gamle trær, høstingsskog, lauveng og hagemark ble gjennomlest. Videre ble alle registrerte naturtypelokaliteter som forelå for Oppland gjennomgått elektronisk ved at områdebekrivelserne ble filtrert mot søkeordene «lauving», «lauvet», «lauva», «styv», «koll» og «stuv», «seljekall» og «askekall». De samme søkeordene er blitt benyttet ved en gjennomgang av artsinformasjon for Oppland i databasen Artskart. Det ble da identifisert 28 tidligere registrerte lokaliteter som inneholdt styvingstrær eller trær som trolig har vært styva.

Sommeren og høsten 2016 ble det utført feltarbeid der styvingstrær eller lokaliteter med forventede forekomster av styvingstrær ble oppsøkt. Lokalitetene ble valgt ut på grunnlag av den enkelte kartlegger sin kjennskap, etter tips fra lokalkjente, ved nye observasjoner eller ved gjenbesøk på tidligere kartlagte steder. En del lokaliteter ble funnet i

forbindelse med andre kartleggingsoppdrag, særlig naturtypekartlegging etter NiN-metodikk i Gran kommune på Hadeland. Atten nye lokaliteter med styvingstrær og/eller høstingsskog ble kartlagt i feltsesongen 2016.

Det ble totalt samlet informasjon om 52 lokaliteter. Forekomstene spenner fra enkeltrær til større samlinger av styvingstrær. Det ble kartlagt ti nye lokaliteter av høstingsskog, men da er forekomster med ned til tre trær inkludert (men med mulighet for at det finnes flere trær i nærområdet). Siden prosjektet hadde lite omfang, er kulturhistorisk materiale i liten grad benyttet, selv om det sannsynligvis kan finnes mye og godt kildemateriale. Der det var hensiktsmessig ble nye registreringer ført som faktablad for oppføring i Naturbase. I utgangspunktet var det ønskelig å lage skjøtselsplaner, men dette ble begrenset til bidrag til hvordan slike skjøtselsplaner bør utføres for noen få lokaliteter.

Enkelte lokaliteter med styvingstrær kan ha et feltsjikt som representerer lang kontinuitet som tradisjonelt hevdet, u gjødslet kulturmørk. Særlig utpreget er det om styvingstrærne opptrer i bestand, som i høstingsskog eller hagemark. Det biologiske mangfoldet knyttet til styvingstrær/høstingsskog i Innlandet er likevel lite kartlagt. Én hagemark hadde et artsrikt feltsjikt med blant annet (rødlistekategori i parentesen) solblom (*Arnica montana*, VU), mens én høstingsskog inneholdt dragehode (*Dracocephalum ruyschiana*, VU). Krattsoleie (*Ranunculus polyanthemos*, NT) er også typisk for solvarme, kalkrike og halvåpne kulturlandskap og ble registrert i to

seljedominerte høstingsskoger i Vang i Valdres. Her er det funnet også funnet brundogglav (*Physconia detersa*, NT) og gryntjafs (*Evernia mesomorpha*, NT) på seljetrærne. På almetrærne i to små høstingsskoglokaliteter ble det registrert bleikdoggnål (*Sclerophora pallida*, NT) og henholdsvis klosterlav (*Biatordium monasteriense*, NT) og laven *Gyalecta derivata* (EN). Her var det også forekomster av eikelav (*Flavoparmelia caperata*) og lungenever (*Lobaria pulmonaria*), som ikke er rødlista, men som begge er gode indikatorer på kontinuitetspreget miljø.

Variasjonen i styvingstrær

Ikke uventet var bjørk (*Betula verrucosa* og *B. pubescens*) og selje (*Salix caprea*) de vanligste styvingstrærne både i de tidlige kjente og i de nye lokalitetene. Blant de tidlige kjente lokalitetene forekom bjørk i mer enn en tredjedel, og blant ny- og reinventingene i mer enn halvparten av lokalitetene. I Gudbrandsdalen er det bare registrert bjørk, i all hovedsak hengebjørk (*B. verrucosa*). I tillegg ble det funnet styvingstrær av rogn (*Sorbus aucuparia*), alm (*Ulmus glabra*), og i enkeltrifeller osp (*Populus tremula*), rognasal (*Sorbus hybrida*), ask (*Fraxinus excelsior*).

I Gausdal ble det funnet et eksempel på styvet rogn. Trærne ser i utgangspunktet ut til å ha vært stubbestyvet en periode, før senere å ha blitt styvet høyere oppe. De må sies fortsatt å være i aktiv styving, siden det bare er gått noen få år siden siste styvingsomgang. Foto: Bjørn Harald Larsen.

sior) lind (*Tilia cordata*) og spisslønn (*Acer platanoides*).

Slåtland i Lunner er den største kjente samlingen av styvingstrær i Oppland (Lunner er nå i Viken fylke). På 3,5 daa står minst tolv styva ospetrær i blandet bestand med hengebjørk og selje, til sammen 35 trær. I feltsjiktet vokser bl.a. solblom. Eldre styva hengebjørk har et svært karakteristisk preg. Over de grove, mørke stammene danner to eller flere grove greiner en typisk kandelaberform fra siste styvingspunkt. Greinene er for grove til å at kan beskjæres med ny styving, siden dette vil ta livet av treet. I flere tilfeller står slike gamle styvingsbjørker som enkeltstående og lett synlige levende kulturminner.

En spesiell form for stubbeskuddskog med dunbjørk ble registrert tre steder i Valdres. Stubbeskuddsbruk med dunbjørk er omtalt av Bryn & Daugstad (2001) fra norske stølsregioner og Linkowski & Lennartson (2005) fra fjellbjørkeskog i Sverige, men de har ikke beskrevet fenomenet nærmere. Slike bjørker er buskformede og flerstammet og er mer lavtvoksende og videre enn yngre trær i omgivelsene. I stammebasis er det dannet brede rot- (eller rothals-) sokler. De står relativt jevnt fordelt utover i terrenget.

Både selje og rogn var vanlige styvingstrær, og de som ble kartlagt gir eksempler både på stubbestyving og styving av hovedstammen. Begrepet «syljukall» o.l. er vanlig brukt om eldre seljer som er formet av flere sykluser med styving av stammen. Betegnelsen «trollrogn» er kjent fra Stange kommune på østsiden av Mjøsa, brukt om rogn styvet nær basis, med form som en stor mangestammet busk.

Tilstand og videre oppfølging

Rapporten konkluderer med at tilstanden for styvingstrær i Oppland ligger et sted mellom dårlig og kritisk. Det er typisk at yngre gjengroingstrær truer med eller er i ferd med å skygge ut de gamle styvingstrærne. I flere tilfeller var hele høstingsskogen blitt «slukt» av plantefelt. Best stilt er trær som står solitært og lysåpent. Enkelte slike trær, nær veg eller gardstun, har trolig blitt lagt merke til og stelt ekstra.

De fleste av de undersøkte trærne var sist styvet for mer enn 50-60 år siden. Styvingstrær i aktiv styvingssyklus ble bare registrert i svært få tilfeller; en stubbeskuddskog med rogn i Gausdal og flere seljer i Vang, bl.a. en svært grov, gammel selje langs bygdevegen som har blitt styva av den lokale vegentreprenøren. I Skjåk og Lom skal det være flere intakte bestand av styva hengebjørker, og i enkelte av disse skal det også være aktiv nyrekuttering.

Styvingstrær og høstingsskog er til nå bare registrert i halvparten av kommunene i Oppland. Med få

unntak er funnene gruppert på Hadeland og i Lillehammer-regionen, samt i Skjåk og Lom kommuner i

Nord-Gudbrandsdal og i Vang i Valdres. Skjevfordeningen gjenspeiler tydelig hvor kartleggerne har oppholdt seg. Videre kartlegging vil kunne gi mange nye og interessante lokaliteter. Rapporten gir anbefalinger om hva som bør vektlegges ved videre kartlegging.

Oppsvulmet rothals hos en selje viser at treet har vært stubbestyvet i mange omganger før styvingen ble oppgitt og ett av skuddene utviklet seg til en kraftig stamme. Foto: Tanaquil Enzensberger.

Skjøtselsplaner

For å utvikle bærekraftige skjøtselsplaner er det nødvendig med kunnskap om plantefysiologi, praktiske erfaringer og kulturhistorie. Særlig kritisk er restaurering av eldre styvingstrær. Inngrep som utføres feil kan fort bli fatale, ikke minst ved restaurering av gamle trær som har stått lenge uten styving og/eller står nedskygget. Det bør utarbeides en instruks hvor så vel rekruttering av nye styvingstrær, regulær styving, fristilling og restaurerings-styving blir behandlet. Ulike styvingsformer, treslag, miljøforhold og tradisjonsgrunnlag fører til stor variasjon i hvordan skjøtselen bør utføres. De fleste erfaringene som er referert fra bevaringsskjøtsel i Norge er gjort i kystnære områder. For Innlandet vil det, ved siden av skriftlige historiske kilder, være svært nyttig å finne informanter som har erfaringer med ulike treslag og voksesteder. «Rettleiar for restaurering og skjøtsel» for høstingsskog ble utgitt i 2019 på oppdrag fra Miljødirektoratet (Garnås m.fl. 2019) og er tilgjengelig på nettsiden til NIBIO (Norsk institutt for bioøkonomi).

Som en oppfølging av kartleggingen som er omtalt her, ble det i 2018-2019 utarbeidet skjøtselsplaner for to lokaliteter. Den ene (Amundrud i Lunner kommune) er en gammel hagemark i gjengroing med gamle hengebjørker, hvorav fem trær bærer tydelig preg av tidligere styving (kandelaberfasong), anslått siste gang for rundt 50 år siden. De fleste bjørkene står i tett skog med både gjengroingstrær og gamle trær. Ei lokal skjøtselsgruppe har satt i gang med å fristille dem. Ryddearbeidet bør skje over flere år for ikke å skade trærne med rask eksponering. Når de er fristilt, vil noen bjørker bli forsøkt styvet, ovenfor tidligere styvingspunkt. OBS! Dette må sees på som et eksperiment, siden eldre bjørk normalt tåler beskjæring svært dårlig.

Den andre lokaliteten (Vesterås i Nordre Land) er en tidligere boplass 650 moh. som hadde fast bosetting fram til rundt 1950. I et mosaikkpreget kulturlandskap i gjengroing ble det kartlagt ei lauveng med 18 seljer og ei rogn med tydelige tegn på tidligere styving. De fleste av trærne har grove, gamle sokler og bærer dermed preg av stubbelauving. Solblom er et interessant innslag i kanten av lokaliteten. Skjøtselsplanen anbefaler i første omgang å fjerne oppslagene av gran, prøve ut ny stubbebeskjæring av et par individer av selje for å få erfaring med effekten og eventuelt starte opp igjen med slått av engvegetasjonen.

Stubbestyvet selje på Vesterås i Nordre Land. Foto: Geir Høitomt

Stig Horsberg er landskapsarkitekt fra NMBU (NLH) 1987, arbeider med kulturlandskap/miljøtiltak i jordbrukslandet hos Statsforvalteren i Innlandet og er norsk kontaktperson for Nordisk kulturlandskapsforbund. **Tanaquil Enzensberger** er hagebrukskandidat, også fra NMBU (NLH) 1987, driver privat virksomhet som vegetasjonsrådgiver og naturkartlegger med base i Vang i Valdres, og har blant mye annet arbeidet med skjøtsel av kulturmark og behandling av trær og busker.

Fristilt styvingsbjørk på Amundrud i Lunner. Foto: Bjørn Harald Larsen

Elletræet

Tekst og foto: Søren Espersen

Det er ganske vist: Ellefolket skjuler sig om dagen i ellemoserne under elletræernes rødder. Om natten kommer de frem. Ellepigerne er betagende smukke og besætter mange mandfolk. Men de er kun smukke fortil. Bagtil er de hule og tomme som dejtrug.

Der er megen overtro knyttet til elletræet. Sagnene om ellefolket eller elverne er de kendteste. De vidner om den plads, træet og de utilgængelige vådområder har haft i folketroen, men også om træets praktiske anvendelighed, f.eks. til dejtrug.

Rød-El, *Alnus glutinosa*, er et almindeligt op til 25 m højt træ med en op til 1 m tyk stamme. Rød-El er det eneste danske træ, der tåler at vokse, hvor der altid er vanddækket. Mest karakteristisk er træet måske om vinteren, når det står med sort, sprukken bark og sommerens hasselnødstore, sorte hunrakler. Ofte har træet flere stammer med en fælles rod, elletrunten. Det er tegn på, at træet er blevet stævnet jævnligt, altså skæret ned til roden for at fremme opvækst af stammer i flere dimensioner med hver deres brugsformål. Det var tidligere en almindelig driftsform. Veddet er let og revner ikke og var derfor attraktivt.

Frem til midten af bronzealderen udgjorde Rød-El sammen med eg hovedparten af de danske skove. Træet blev brugt til stammebåde, til skjolde og til forskelligt husgeråd som skåle og grydeskeer.

Træet blev ikke regnet som godt bygningstømmer, men det fandt til gengæld anvendelse til en lang række andre formål helt op til vor tid:

Der hugges ellebrænde til røgerierne i Gudhjem. Ukendt fotograf. Glasnegativ fra Bornholms Museums samling af billeder fra Gudhjem.

Hvis veddet bliver holdt fugtigt, er det næsten uforgængeligt. Store stammer blev derfor anvendt til pilotering i fugtige områder, til bropiller og bundgarnspæle ligesom de blev udboret og anvendt som vandrør og tilbeklædning af brønde.

Fordi veddet var så let og ikke revnede blev det brugt til træsko og trætøfler, der "var så lette som fjervinger". Det blev til søndagstræsko til fine folk som præster og degne. Alskens husgeråd som skeer og dejtrug, æsker og dåser, kornskovle, geværkolber og sågar fløjter kunne forarbejdes af elletræ. De tyndere stammer blev anvendt til stænger over stalde og lader, til vognstænger, rafter og meget andet. På Fyn regnedes humlestænger af elletræ for de bedste. Barken kunne anvendes til garvning og til farvning af tøj. Trækullet var anvendeligt i krudtfremstilling og til rensning af ildesmagende brændevin og vin.

Helle Bertram har tegnet rødel til artikkelen. Hun har ernæret sig som tandlæge, men har sideløbende været kunstner. Både træer og dyr, mennesker og landskaber sniger sig ind på papir og lærred. Tegner gører på bestilling: www.helle-bertram-art.dk

Det grønne eller tørrede løv blev anvendt som foder og medicin til får og kør. Fik fårene i løbet af januar tørret elleløv og en spgesild, ville de holde sig sunde. Ville de til gengæld ikke æde løvet, var det tegn på, at de snart ville blive syge og dø.

Barken kunne anvendes til at drøje melet i misvækstår. Hvis man tørrede malt over grønt elleløv, fik malten og senere øllet en smuk rødbrun farve. Ellespåner og ellebark blev brugt til at røge flæsk med for at give det en særlig god smag.

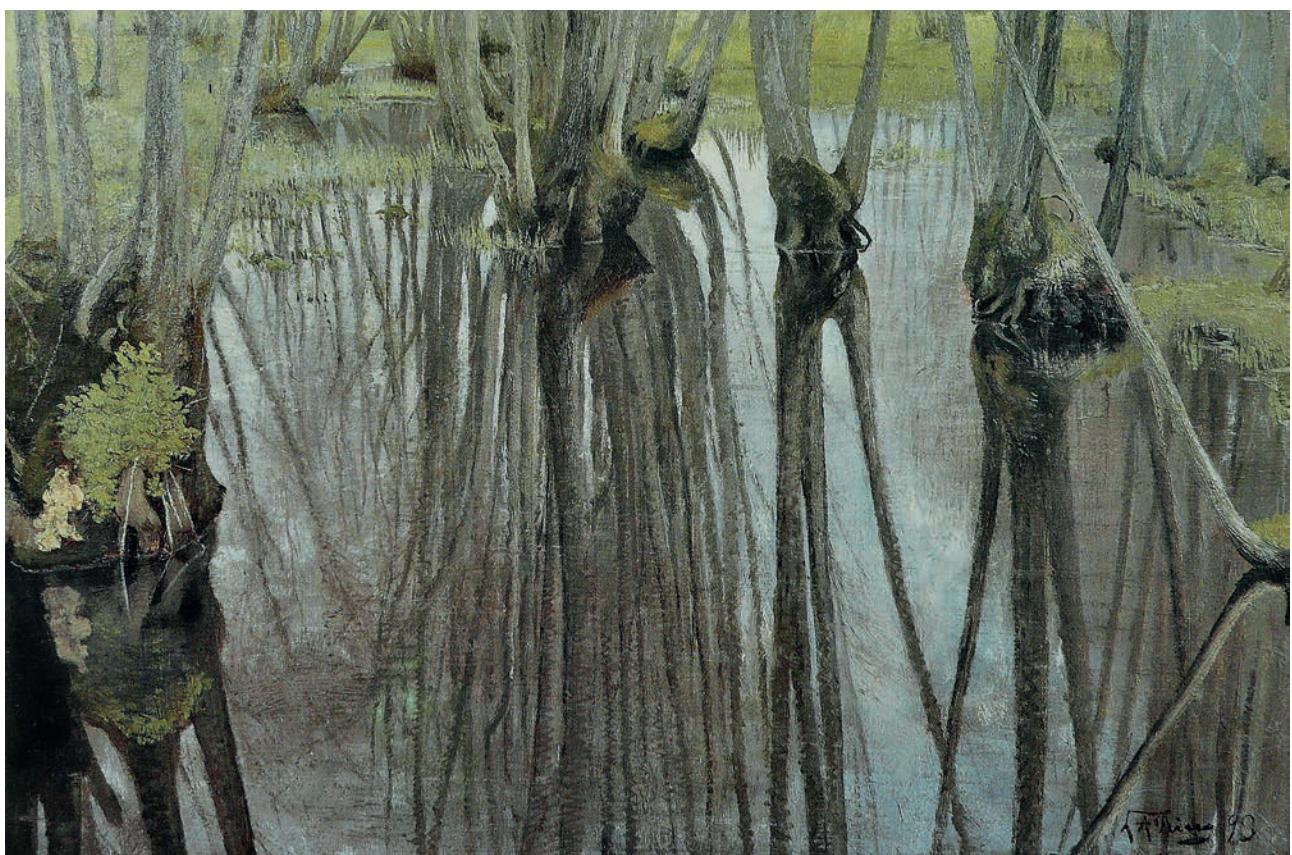
Den kendteste anvendelse af veddet er nok til de berømte ”røgede bornholmere”, altså røgede sild fra Bornholm. De bliver fortsat i dag røget over elletræ.

De første beretninger om røget sild fra Bornholm går tilbage til begyndelsen af 1600-tallet. Dengang var der formentlig tale om koldrøget sild, og man tog det ikke så nøje med røgmaterialet. Man brugte grønt træ, råddent træ, lyngtørv og sågar tang. Smagen blev derefter. Fra 1850’erne fik man styr på teknikken og med etableringen af dampskibsrouterne til København blev den røgede sild for alvor populær i hovedstaden.

Elletræet blev især hentet fra moserne i Almindingen, Bornholms største skov. Men allerede fra 1930’erne blev det svært at skaffe egnert træ, så fra 1980’erne begyndte man at importere svensk elletræ, hvis ikke man brugte lokalt kirsebærtræ som erstatning.

Søren Espersen er kultursociolog af uddannelse og har gennem snart en menneskealder arbejdet med formidling og beskyttelse af kulturlandskaber og naturområder. Hans speciale er den traditionelle og moderne anvendelse af vilde planter og andre vilde råvarer i fødevareproduktionen. De vilde råvarer og deres bæredygtige anvendelse øger de traditionelle landskabers værdi, også økonomisk, og motiverer dermed til bevaring af aktive mennesker i levende landskaber. Aktuelt fungerer Søren Espersen som konsulent for fødevare- og turismebranchen.

Laurits Andersen Ring: Elletrunter. Magrethe 2.'s samling. Foto fra Wikimedia commons/1893 : l'Europe des peintres : Paris, Musée d'Orsay, 22 février-23 mai 1993, Paris

Blandingsskog med hassel og alm i Eikesdalen. Foto: Susanne Friis Pedersen

Hasselkultur – kulturhassel

Tekst: Susanne Friis Pedersen

Hassel er både natur og kultur. Naturlig hassel er ikke foredlet, men formet av mange års evolusjon. Hassel er samtidig en del av kultur i landskap og tradisjon. Hasselskog er gjennom flere generasjoner stelt og blitt kulturlandskap. Arten fletter seg inn i mange tradisjoner rundt håndverk, mat og folketro.

Hassellandskapet

Hassel fins naturlig i Europa, Nord Amerika og den tempererte delen av Asia. De fleste vokser i blandingsskog på fuktig bunn (Anon., 1987). Hassel var naturlig utbredt i hele Norge før 5000-6000 år siden, da klimaet var varmere. Den finns naturlig i hele Sør-Norge opp til 600 moh. og nord til Steigen i Nordland. Flere stedsnavn vitner om hasselforekomst: Nøtterøy, Hatløy, Haslekjerr, Notodden, Hetland, Hasselvika. Den største sammenhengende hasselskogen finns i Eikesdalen i Møre og Romsdal. Den er ikke bare Norges, men Nord-Europas største hasselskog. Nøtter fra Eikesdalen er omtalt i skriftlig kilder tilbake i 1740 (Austigard, 1978) og har fram til 2. verdenskrig

blitt solgt til hele landet (Fjellstad, 2015). Hassel er det nøtteslaget som egner seg best til dyrking i Norge ettersom den er ganske vinterherdig. Naturlig hasselskog er av mange årsaker bevaringsverdig.

Hassel som tradisjonsbærer

Hassel hadde tidligere økonomisk betydning på flere måter, særlig på Vestlandet (Holmboe, 1941). Tørket løv av hassel ble gitt som ført om vinteren til sau (Austad m.fl., 2007). Kvistene ble brukt som tønneband og greinene til ulike typer redskap og flettverk (Fjellstad, 2015). Tønneband og gjorder ble for det meste omsatt lokalt, men det var også eksportvare til England (Arbo Høeg, 1976). Rundt 1. verdenskrig og i tiden frem til 1930 ble tønneband av hassel avløst og utkonkurrert av jernband. Tønneband av hassel – «hatleband» – var mere jamntykke, hadde lengre holdbarhet og ble derfor regnet som å være av bedre kvalitet enn fra pil, bjørk, hegg, rogn eller andre trær. Til tønneband ble skogen stelt slik at de store grove rotskudd ble tatt bort og 3-4 rotskudd fikk kappes om å

voxse. Når de var omkring ti år og ca. tre cm i diameter og to meter i høyden, var de klar til høsting for band og gjorder. Hogst ble gjort med en særlig «bandøks» på vinterstid før og etter jul. Det var også en særlig «bandkniv» eller «tollekniv» til å kløve stavene. De tjukkeste kunne kløves i fire deler. Dernest skulle bandet smies. Det var tungt arbeid å «bende» band, men noen klarte å bende tre om gangen (Austigard, 1978).

I mellomkrigsårene fortsatte høsting og salg av nøtter. Det inkluderte begge kjønn av alle aldre og det ble fortalt at særlig de unge som sto til konfirmasjon var involverte og at mange tjente til konfirmasjonsklærne ved å sanke nøtter. Hadde man ikke nøtter på egen tomt, sanket man «på løt» dvs. at halvparten ble gitt i betaling til rette eiermann og halvparten hadde en igjen selv (Hånde, 1969).

Hassel ble ansett som et magisk tre som utrettet mye for menneskene; hvis en kvinne fødte tvillinger ble det ofte tillagt at hun under graviditeten hadde spist en hasselnøtt med dobbeltkjerner. Dobbeltkjerner ga også anledning til veddemål som kalles «filipine», et utrop som skal sies på et senere, avtalt tidspunkt, og der den første til å si det blir vinneren. Slike tvillingnøtter ga også lykke. Om det var mark i nøttene ble det sagt at det skyldtes at de var plukket en søndag. Hassel ble brukt som ønskekivist ved søker etter vann (Arbo Høgh, 1976).

Ekstrakt av blad og bark har vært brukt til stell av betente, saktehelende sår eller gurgling ved betennelse i munn og svelg. Te av bladene har også vært brukt som feberesenkende, blodstillende eller svettehemmende middel (Hjelmstad, 2017).

Nøtteprosjekt i Eikesdalen:

Prosjekterebidet med utgangspunkt i Eikesdalen ser på muligheter for verdiskaping og innovasjon av hasselnøtproduksjonen. Det undersøkes hva som skal til for å ta opp tradisjonsrik dyrking og høsting. Derfor søkes både tilbake i tid, samtidig som det blir sett fremover.

Prosjektet støttes av Møre og Romsdal Fylke, Utviklingsfondet i gamle Nesset kommune (nå Molde kommune) og Eikesdal Bygdelag. Prosjektet ble avsluttet 31.12.2020, men det jobbes med å invitere fagpersoner, aktører og interesserte til konferanse i Eikesdalen. Konferansen skal være del av et kunnskapsløft om flerbruk av naturressurser og bærekraftig naturforvaltning. Samtidig retter det seg mot småskaladyrkere av storfruktet hassel og vil formidle resultater av forskning fra andre verdensdeler med større nøtteproduksjon.

Prosjektgruppen håper å se mange av Nordisk Kulturlandskapsforbunds medlemmer ved anledningen og setter stor pris på samarbeidet så langt.

Bunt av "hatleband". Foto P.S. Haande i Austigard, 1978.

Hasselens rolle i økologi

Hassel har kort pælerot og mange rot-forgreninger rett under bakken. De har ofte et positivt samspill, symbiose, med mykorrhizasopp. Noen av disse soppene kan være særdeles sjeldne. Blant de vanlige regnes hasselriske (*Lactarius pyrogalus*) og hasselskrubb (*Leccinum pseudoscabrum*). Blant de mer sjeldne soppene er underjordiske trøfler (*Tuber spp.*) og orørssopp (*Uloporus lividus*, syn. *Gyrodon lividus*) (Crawford, 2016). Begge de to sjeldne fins i Norge (Artsdatabanken, 2019a, b). En sjeldent trøffel som bare er funnet få steder i Europa av arten løpekule (*Elaphomyces virgatosporus*) er også knyttet til gammel hassel (Læssøe et.al., 2009). En undersøkelse fra Møre og Romsdal viste 61 sopparter i rikt hasselkratt hvorav flere var vurdert som sårbar eller truet ifølge norsk rødliste

Piggsvinrøysopp er knyttet til hasselskog og er en truet, sjeldent art. Foto: Susanne Friis Pedersen

(Gaarder m.fl., 2005). Noen spiselig sopper, som morkler (*Morccla spp.*), er også knyttet til hassel (Efferus, 2016). Piggsvinrøyskopp (*Lycoperdon echinatum*) er likeens en sjeldent sopp som er sterkt truet, men fins i hasselskog i Eikesdalen (Jordal, 2016).

I tillegg til hassels betydning for sopp har den også betydning for andre organismer, som lav og insekter. Billen rødvinget sibirbukk (*Nivellia sanguinosa*) er meget sjeldent i Norge, men fins knyttet til hassel som det viktigste løvtre (Anon., 2009).

Botanikk

Hassel hører til bjørkefamilien Betulaceae. Slektene *Corylus* med 15 ulike arter er store løvbusker eller små trær. Den vanlige, ville hasselen *C. avellana* er en flerstammet busk, fem til åtte meter høy. Greinbarken er grålig og har hvite, store barkporer, lenticeller. Bladene er egg- eller hjerteformet med en skjev basis. Bladenes nerver er toradet, randen svakt sagtakkelt og hele bladet mer eller mindre hårete på oversiden. Hassel er sambo, dvs. at blomster av begge kjønn fins på samme plante. Hannblomstene sitter endestilt på greinen i 3-7 cm lange rakler.

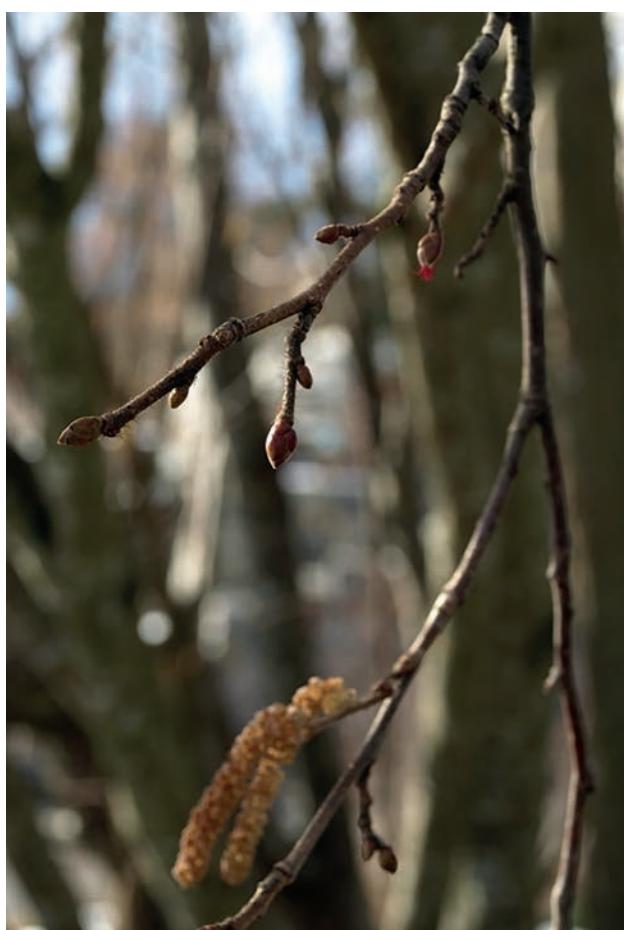
Hassel blomstrer før løvsprett i februar-april. Hannblomstene blomstrer gjerne først, protandri. Hassel er, som de fleste nøttearter, fremmedbestøvere, det vil si at hunnblomsten trenger hannlig pollen fra et annet individ for at pollenet kan spire (Crawford, 2016). Som de fleste andre skogstrær i Skandinavia, sprer pollnen fra hassel seg med vinden (anon., 2020). Hunnblomstene sitter midt på greinen, innesluttet i en løvbladknopp. De er små og vises best når de rødpurpurfargede fruktanleggene, griflene, titter frem. Fire til åtte hunnblomster sitter sammen (Kühn & Christensen, 1991).

Frukten er en ekte nøtt; tørr og i et lukket, tørt frøgjemme (fruktvegg) som ikke åpner seg. Frukten, som også omtales som kjernen, er en enkeltfrukt omgitt av en hinne. Ofte benevnes kjerne, hinne og skall under ett som nøtt. Nøttene er omgitt av støtteblad som hverken inngår i blomst eller løvverk, de betegnes som høyblad eller i daglig tale som en frynset hams. Nøtteskallet er en slags stengeldannelse som vokser forttere enn nøttekjernen (Hjelmstad, 2017).

Skjøtsel av hassel i landskapet

Behov for lys er en viktig dyrkingsfaktor. Bærøe, som gjennom 20 år har dyrket hasselnøtter ved Lillehammer, vektlegger gode lysforhold som det viktigste ved dyrking under norske forhold. Lokalklimaet der er i området mellom klimasone 4 og 5 (Bærøe, 2015).

For å få gode lysforhold på nøttene er det viktig at buskene ikke er for tette. Villhassel fornyes og vedlikeholdes ved å kutte gamle greiner nær jorda slik det er høyst 20-30 greiner med gode lysforhold i en busk. Rotskudd fjernes også ved jorda for at busken skal kunne produsere flere nøtter. Stell trengs kanskje ikke hvert år, 3-5 års mellom-

Piggsvinrøyskopp er knyttet til hasselskog og er truet, sjeldent art. Foto: Susanne Friis Pedersen

rom kan være passe.

Hassel tåler minus 20 °C om vinteren når hunnblomstene er i hvile. Derimot er kuldetoleransen under hunnblomstenes blomstring dårlig i mars/april, hvor de kun tåler minus 2-3 °C (Kühn og Christensen, 1991).

Vindutsatte steder kan øke risikoen for frostskader. Kraftig vind kan også medføre at hunnblomstene svis eller at nøttene ristes av før de er modne (Westergaard & Pedersen, 2005). Hasselpollen spres med vinden, så for å sikre god pollinering bør avstanden hasselbuskene imellom ikke være mer enn 40 meter (Lindhard Pedersen et.al., 2006). For å unngå krysspollinering mellom naturlig og foredlet hassel bør avstand til naturlig hasselskog være over 40 meter. Hasselens levealder er normalt 70-80 år.

Høsting av hasselnøtter

Høstemåte avhenger av om en vil høste nøttene med eller uten hams. Høsting uten hams er det enkleste og kan gjøres ved å legge en duk under busken og dernest riste greinene til nøttene faller ned på duken. Høsting av nøtter uten hams, liggende på jorda, kan også gjøres med en såkalt «wizard» (Efferus, 2016). Høsting med hams kan

gi et mer attraktivt salgsprodukt. En må da følge godt med på modning av nøttene, for tidlig høsting kan gi et visent utseende av hamsene og kjernen kan være for dårlig utviklet. Motsatt kan for sein høsting medføre at nøttene allerede har falt ut av hamsene. Det er ikke tillatt å høste hasselnøtter på annen manns jord mer enn det en selv spiser på stedet.

Nøtter fra vill hassel høstet i utmark kan selges som økologisk, men krever at arealene de siste tre årene før innsamling ikke er blitt behandlet med produkter som ikke står oppført i økologiforskriftens vedlegg om driftsmidler og at høstingen ikke skader naturområdene eller truer artenes levedyktighet i området (Mattilsynet, 2019).

Kilder:

- Anon., 1987: Havens planteleksikon – trær og buske. De danske Haveselskaber. Bind 1. Side 155-158.
- Anon., 2009: Rødvinget Sibirbukk. Universitetet i Oslo, Naturhistorisk museum. Fakta om naturen. <https://www.nhm.uio.no/fakta/>
- Anon. 2020. Hassel. Skogveven <http://skogveven.no/lex.cfm?id=243>
- Arbo Høeg O., 1976: Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925-1973. Universitetsforlaget. Side 298-303.
- Artsdatabanken, 2019a: Orerørsopp <https://artsdatabanken.no/>
- Artsdatabanken, 2019b: Trøfler <https://www.artsdatabanken.no>
- Austad I., Hauge L. og M. Kvamme, 2007: Bruk av lauv og lauvtfør i Norge. Rapport fra forprosjektet. Høgskulen i Sogn og Fjordane. HSF-rapport nr. 1. 68 s.
- Austigard, 1978: Bandsmyng i Romsdal. Romsdal-museet Årbok 1978. Side 37-52.
- Bærøe L., 2015: Erfaring med dyrking av storfruktet hassel i innlands-Norge. <https://nibio.no/nyheter/ntter-i-romjula>
- Crawford M., 2016: How to grow your own nuts in your garden. Green Books. UK. 312 p.
- Efferus G. 2016. Dyrking av storhassel i Norge. Efferus forlag. 141 s.
- Fjellstad K. B., 2015: Nøtter i romjula. NIBIO. <https://nibio.no/nyheter/ntter-i-romjula>
- G., Holtan D., Jordal J.B., Larsen P. og F.G. Oldervik, 2005: Marklevende sopper i hasselrike skoger og mineralrike furuskoger i Møre og Romsdal. Areal- og miljøvernnavdelinga. Rapport nr. 3. Møre og Romsdal

Fylke. 100 s.

Jordal J.B., 2016: Eineståande Eikesalen, s. 9-25 i «Eikesalen - det finst berre ein». Forlaget Blomsterhaug.

Hjelmstad R., 2017: Hassel. Urtekildens planteleksikon. Urtekilden. <http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/>

Holmboe J., 1941: Gratis mat av ville planter. J.W. Cappelens Forlag. 144 s.

Hånde P.S., 1969: En plantesosiologisk undersøkelse av lauvskogssamfunn i Eikesalsområdet i Romsdal med spesiell vekt på hasselskogen. Hovedfagsoppgave ved UiO. 124 s.

Kühn S. og Christensen, 1991: Dyrkning af hassel. Grøn Viden. Havebrug nr. 67. Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri. Danmarks Jordbruksforskning. pp 6.

Lindhard Pedersen H., Lynge Jacobsen H., Jensen A.M., Korsgaard M., Lind A.M. Mortense P. Toldam-Andersen T. og J. Poulsen, 2006: Frugt og bær til haven. Grøn Viden. Havebrug nr. 173. Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri. Danmarks Jordbruksforskning. pp 18.

Læssøe T., Jordal J. B., Borgergren Nielsen J.G., Holtan D. og P. G. Larsen, 2009: Elagphomyces virgatosporus in NW Norway – the northernmost records of a rare truffle. AGARICA vol. 28 p. 43- 49.

Mattilsynet, 2019: Regelverksveileder Økologisk landbruk. Ufyllende informasjon om regelverket for økologisk landbruksproduksjon. Versjon 30. juli 2019. https://www.mattilsynet.no/om_mattilsynet/gjeldende_regelverk/veiledere

Susanne Friis Pedersen har en mastergrad i hagebruk (Københavns universitet 2002) og har arbeidet med bl.a. økologisk jordbruk og naturformidling. Hun er ansatt ved Norsk senter for økologisk landbruk på Tingvoll der hun har ansvaret for demonstrasjonshagen og forskjellige prosjekter.

Dansk Dendrologisk Forenings træregister

Tekst og foto: Hans Erik Lund

Dansk Dendrologisk Forening

Dansk Dendrologisk Forening (DDF) blev stiftet i 1949, og har fra starten været meget aktiv med ekskursioner, foredrag og udgivelser af årsskrifter med højt fagligt indhold. Oprindeligt var fokus meget naturligt rettet mod det dendrologiske. På mange af datidens uddannelser var botanik et vigtigt fag, og mange fandt det derfor naturligt at vedligeholde interessen for dendrologi med et medlemskab i foreningen.

Optakten

Allerede i 1863 skrev Chr. Vaupel i "De danske Skove" om et stort antal monumentale træer, især ege.

Fokus på det rent dendrologiske flyttede sig til også at gælde træer som bemærkelsesværdige skabninger. Forfatteren Helge Qvistorff skrev i 1992 "De danske skove" og medvirkede i en række TV-programmer om emnet samt skrev "Berømte Danske Træer" i 1995. Mange af de træer, der tidligere var forbundet med overtro, gik til, eller deres betydning fortonede sig i takt med, at befolkningen blev mere oplyst.

Indstillingen til træer ændrede sig op gennem tiden og især med "Plant et træ" kampagnen. Forfatteren Mads Lidegaard udgav i 1996 "Danske træer fra sagn og tro", med mange oplysninger om træer, der var alt andet end planker og tømmer

I starten af 1980-erne kom IBM's PC-ere, og elektronisk databehandling blev mere og mere udbredt i samfundet. Dette skete også i universitetsverdenen og blandt de studerende. Og med internettet åbnede der sig en verden af information, hvis lige man ikke tidligere havde kendt.

Forskellige steder i verden var man begyndt at registrere bemærkelsesværdige træer, først på kartotekskort, senere i elektroniske databaser.

I 1996 skrev skovbrugssuderende Helle Serup en projektgave om "Dansk Træregister". Den blev grundlaget for det videre arbejde med Træregisteret, om end med nogle besværigheder.

Thujakatedralen i Fuglsang Park, Lolland. Bemerk at de nederste grene slår rod, vokser op og får selv nye grene, der slår rod.

Felstedegen, Felsted ved Aabenraa, i det sydlige Jylland.

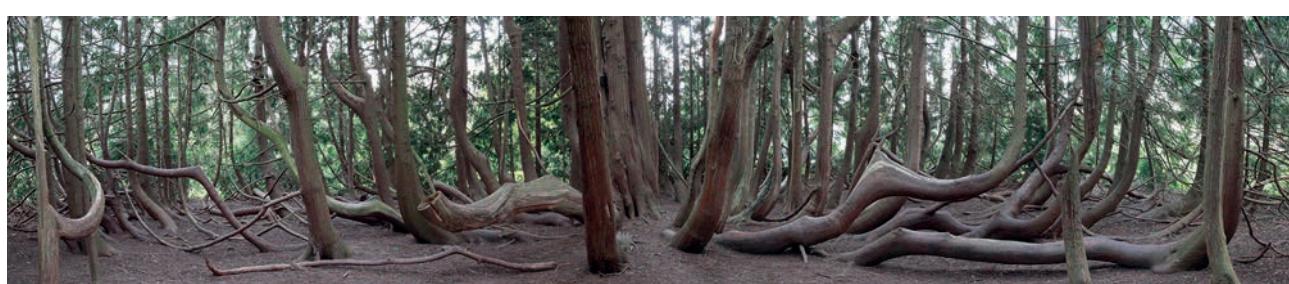
Formålet med Helle Serups projektgave var at:

- oprette og afprøve et register over bemærkelsesværdige træer
- udarbejde et idekatalog til det fremtidige arbejde med registrering af bemærkelsesværdige træer
- indsamle danske erfaringer med registreringer
- samle oplysninger om bemærkelsesværdige træer i Danmark
- beskrive udenlandske registre

I projektgaven foreslås og opbygges et IT-system sammen med Jonas Roulund til at håndtere de mange forskellige oplysninger, der skal til for at beskrive et træ.

Systemet blev "håndteret" af dendrologen Poul Søndergaard hos Arboretet på et DSI-system til slutningen af 1990-erne.

I 2000-erne begyndte man i DDFs bestyrelse at overveje etablering af et nyt Træregister. I første omgang forsøgte man at transformere den gamle DSI-base til et noget nyere IT-system, men det var så vanskeligt og arbejdskrævende, at Knud Ib Christensen, der arbejdede som botaniker i Botanisk Have og var medlem af bestyrelsen for DDF, startede forfra med at opbygge en database baseret på MS Access.

De træer, der optages i Træregisteret, skal selvfølgelig stadig være ”bemærkelsesværdige”.

Konkret betyder det træer, som:

- er gamle, store eller har en speciel vækstform
- har tilknytning til kendte personer, folketrolle eller andre kulturelle forhold
- har en god historie eller mærkelige anvendelser
- er fredede

Knud Ib Christensen indlagde i perioden 2007-11 lidt over 300 træer i version 2 af Træregisteret. De 113 træer stammede fra Helle Serups projektopgave, resten stammede fra forskellige kilder, fx H. Qvistorffs Berømte Danske Træer, DDFs ekskursionsreferater og Naturstyrelsens vandretursfoldere. Hertil kommer et par håndfulde indmeldinger fra interesserende, mig inklusive.

Men Knud Ib Christensen døde meget pludseligt i januar 2012, kun 56 år gammel.

Flerne bestyrelsesmedlemmer i DDF havde bemærket min interesse for Træregisteret og de heri registrerede træer, så jeg blev spurgt, om jeg ville påtage mig ansvaret, hvilket jeg gerne ville.

Første udfordring var dels at få tid, idet jeg stadig arbejdede, og dels få adgang til databasen og finde ud af hvordan den virkede. Adgang var ikke noget problem, men det var til gengæld databasens virkemåde. Knud Ib havde udarbejdet en indtastningsformular, men mine beskedne evner var ikke til meget nytte, jeg ville komme til at lave en masse uorden i databasen med den. Alternativt kunne man opdatere de enkelte deltабeller, som databasen består af. Fx er der en tabel over træarternes navne på dansk, latin og engelsk, så man ikke skal gentage de mange oplysninger gang på gang. Således er EG linje nr. 4 i den tabel, og i hovedtabellen henvises derfor blot til træartstabellens linje 4.

I forbindelse med indtastningen noterer jeg linjenumrene i de forskellige deltабeller på et skema. Fordelen her ved er bl.a., at jeg ret hurtigt kan finde de fejl, der jo ikke helt kan undgås. Endvidere kan jeg notere hvor lang tid jeg anvender på arbejdet. Desuden skal jeg have fat i de enkelte tabeller, hvis der er supplerende oplysninger om et træ.

Men en ting er at hente oplysningerne om de forskellige træer fra skrevne kilder, noget andet er at finde dem hvor de står, og få lov til at registrere dem, hvis det er hos private lodsejere samt foretage mål og fotografering. I lang tid kunne jeg kun foretage observationer af træer i nærheden af hvor jeg bor og når jeg havde tid, så på et tidspunkt omkring 2016 foreslog bestyrelsen i DDF at DDF både ydede et tilskud og søgte støtte fra 15. Juni Fonden og Fonden for Træer og Miljø. Tilskuddene blev bevilget og herefter kom der mere gang i registreringerne.

Det kan ses af denne oversigt:

Periode	Ansvarlig	Beskri-velser	Træin-divider	Med fotos	Antal fotos
1996	HS	113	113	?	?
2007-11	KIC	552	309	97	160
2011-16	HEL	623	364	152	266
2017 ultimo	HEL	938	652	460	937
2018 ultimo	HEL	1151	823	629	1345
2019 ultimo	HEL	1497	1148	965	2204
2020 ultimo	HEL	1587	1233	1054	2465

Hvad er formålet med DDFs Træregister?

Der er flere gode formål med Træregisteret. I Danmark har vi ret mange gamle og store ege. Mange af dem er også kulturbærere, knyttede til navngivne personer, overtro eller hændelser osv., hvorfor det er meget naturligt at have styr på dem. Desuden kan registeret anvendes til at opbevare data om vækst og hårdførhed for de forskellige træarter i Danmark.

I denne tid, hvor klimaforandringer allerede har eller vil ændre vækstbetingelserne for mange træarter, er det vigtigt at vide hvordan de forskellige arter responderer. Eksempelvis har der være forespørgsel fra Naturstyrelsen

Blodbøg i en præstegårdshave i Gråsten, Sønderjylland. Pt. Danmarks tykkeste. Sønderjylland var tysk fra 1864 til 1920, og blodbøg blev ofte plantet for at signalere at man var dansksindet.

om ege og fra en professor om ægte kastanje (*Castanea sativa*) og tarmvrid-røn (*Sorbus terminalis*). Tarmvridrøn kunne være en mere udbredt træart, for veddet er ganske fortrinligt. Arten gror kun vildt nogle få steder i det sydlige Sjælland og på Bornholm. Ægte kastanje gror meget hurtigt i Danmark, men får desværre ofte indvendige revner langs åringene (ringskøre).

I 1915 fik danske kvinder stemme- og valgret, og i den forbindelse blev der plantet et stort antal valgretsege eller kvindeege. Det er derfor kun få år siden, at 100-året blev fejret. Mærkværdigvis havde Kulturministeriet tidligere en oversigt over disse træer i Danmark på deres hjemmeside, men den er ikke tilgængelig for tiden.

Et par steder i Danmark er der stadig pesttjørne, som blev plantet (eller såede sig) over steder hvor kreaturer, der var døde under kvægpesten i 1740-erne, blev gravet ned. Det var en tragedie for landbefolkningen at miste deres dyr, og det måtte derfor af al kraft undgås, at nogen uforvarende kom til at grave i det besmittede område.

Men Træregisteret har også fået en anden betydning, for i og med at et træ er optaget i registeret, får dets værdi og dermed behov for at bevares en større tyngde i folks bevidsthed, og det selv om Træregisteret ikke kan betragtes som en fredningsinstans. Eksempler herpå er fx tempeltræet ved plejehjemmet Sølund ved Søerne i København. Det skulle fældes i forbindelse med en opførelse af et nyt plejehjem, men blev reddet i samarbejde med organisationen Red Byens Træer.

På vestsiden af Forstbotanisk Have, der var oprettet i 1832 til brug for undervisningen på Københavns Universitet, købte Danske Stats Baner (DSB) for ca. 100 år siden et areal, som kunne anvendes til godsbane og oplagring af gods. Den brug blev opgivet for nogle år siden, og der opstod herefter planer om at opføre et byggeri ret tæt på

Ambratræ i Knuthenborg på Lolland. Træarten vokser fint i fugtig jord og får nogle fantastiske høstfarver.

Ginkgoen ved plejehjemmet Sølyst ved Søerne i København. Er sikkert Danmarks ældste. Var fældningstruet ifm. ombygning af plejehjemmet.

Forstbotanisk Have. Det ville medføre dræning af området og faste belægninger og dermed mindre vand til træernes rødder etc. I den forbindelse blev en række af de mest værdifulde træer i vestsiden af Forstbotanisk Have optaget i Træregisteret sammen med en vurdering af hvad konsekvensen af et byggeri i givet fald ville være. Træregisterets oplysninger viste sig at blive et godt baggrundsmateriale for de mennesker i Gentofte, der kæmpede hårdt for at bevare Forstbotanisk Have.

I en københavnsk park skulle der for et par år siden opføres et overløbsbassin. Det blev flyttet til et andet sted på grunden så man kunne undgå at beskadige Danmarks 3. største navr (*Acer campestre*).

Men ud over disse kontante formål har det stor betydning at et træ er kommet med i Træregisteret. Mange lodsejere og skov- og parkgæster er stolte af ”deres” træer, og er på den måde med til at udvide bevidstheden om at passe på de gamle træer, vi har. Og det er måske det vigtigste formål, når det kommer til stykket, for det kan overrule mange af de andre formål. Hvor der er en vilje, er der en vej....

Evighedstræer og livstræer

Danmarks Naturfredningsforening (DN) har også et træregister. Her arbejder man med begrebet "Evighedstræer". Det er ofte markante træer, og det vigtigste er, at der indgås en aftale med lodsejeren om at pleje og passe på træet. Træerne vælges af de lokale afdelinger af DN. Desværre kan man ikke se en samlet oversigt over disse træer, men der bliver monteret et skilt på de der er valgt ud.

I Statsskovene opereres med "Livstræer". Tanken er, at der bevares en håndfuld gamle, skæve eller forstligt værdiløse træer, som umiddelbart kan bidrage til at øge biodiversiteten. Livstræerne kan udpeges af skovgæsterne, og registreringen kan ske vha. en app på smartphonen. Også disse træer forsynes med et skilt.

Weymouthfyr, Rude Skov. Angribes meget ofte af blærerust, og er derfor ikke velegnet som skovtræ, trods andre store fordele.

Hvordan arbejdes der med Træregisteret?

Forberedelse

Der anvendes ret meget tid på at finde frem til hvor de mest interessante træer står. Ud fra de tilgængelige beskrivelser forsøges det at finde frem til den lokation (længde- og breddegrad), som træet står på. Disse oplysninger tastes ind på en gps med 3 spørgsmålstegn foran navnet. På den måde kan jeg hurtigt se hvilke ikke-besøgte træer, der findes i området.

Hertil kommer anmodning om tilladelse til registrering, adgang til stedet og måske også køretilladelse. Det lykkes som regel.

Observationer

På stedet registreres træets lokation, træets omkreds i brysthøjde og dets højde. Desuden fotograferes træet fra flere retninger samt nogle af træets særlige karakteristika. Desuden noteres træets sundhedstilstand.

Det at finde et træ og foretage de nødvendige observationer tager i gennemsnit en god times tid. Hvis træerne gror i en park, går der ikke så lang tid, men en del af de oprindelige registreringer er forsynet med upræcise angivelser af lokationen, og når træerne er "fejlplaceret" en kilometer eller mere, er man ofte nødt til at komme igen eller forsøge at involvere lodsejeren eller forbipasserende. De tidligste registreringer blev foretaget ud fra ekskursionsreferater og uden gps, hvorfor den angivne lokation er ret unøjagtig.

Indtastning

Når der er samlet en række observationer, kan de tastes ind i Træregisteret. Det kan gøres på omkring $\frac{1}{2}$ time pr. træ. Her er det ikke indtastning af træets data, der tager tiden, men tilretning eller redigering af de billeder, der skal lægges ind i Træregisteret sammen med træets øvrige data. Billederne anses som meget vigtige informationer om træet. Det kontrolleres til sidst, at alle relevante oplysninger er korrekte (fx træart, kommune, koordinater og mål), samt at alle billederne vises korrekt.

Oplevelser

Arbejdet med Træregisteret har givet mange rigtigt gode oplevelser. Man føler sig som detektiv når det lykkes. Et eksempel, som er fra sidste måned, gælder Krogenlundbøgen. Om det træ modtog DDF en mail fra en dame, der som barn havde boet i nærheden af træet, og som derfor vidste helt sikkert hvor det havde stået.

Forud for dette var der dels en artikel fra 1965 i DDFs årsskrift og dels et besøg på stedet i 2010. I årsskriftet var træet fotograferet med et hus i baggrunden, og som kun havde en enkelt skorsten, men huset på stedet havde to. Men skovløberens kone fortalte, at huset var blevet udvidet og havde fået en skorsten mere. Med den forklaring blev registreringen af træet forsynet med et billede. Oplysningerne om længde- og breddegrad stemte dog ikke. De var fra tiden før gps og derfor ca. $\frac{1}{2}$ km forkert.

I mailen forklarede damen så præcist hvor træet havde stået, at det ret hurtigt lykkedes mig at finde de sidste rester af det. Herefter gik det op for mig, at det gamle foto fra 1965 var fotograferet i den modsatte retning og med et upåagtet nabohus som baggrund. Og dette hus havde kun én skorsten. Så efter 10 år faldt alle brikkerne på plads!

Men der har også været fine oplevelser ved at se træet og møde nogle af lodsejerne. Det gælder fx Thujakatedralen, Madbøgen, Sværgeegen og et stort antal af de mange flotte ege i Dyrehaven nord for København.

Resultater og erfaringer

I tidens løb er Træregisterets brugerflade ændret en del. I starten blev der sideløbende med de almindelige data om træet også udarbejdet en KML-fil, der kunne vise hvor træet stod på Google Earth. Det medførte dobbeltarbejde, og blev erstattet med et lille kortvindue på hver træbiografi, som viste hvor træet stod.

Men der er også nogle træer, hvis voksested ikke må fremgå. Nogle få lodsejere kan ikke lide gæster på deres ejendom (vi har jo ikke allemandsret i Danmark), eller årsagen kunne være at træet helst skulle beskyttes. Et træ kunne altså være af så høj værdi for træregisteret, at det måtte medtages, blot uden angivelse af lokalitet. Den mulighed blev fixet af DDFs webmaster.

Det kunne lyde som om lodsejerne ikke er imødekommede over for en registrering, men det er bestemt ikke tilfældet. Jeg er kun blevet afvist ganske få gange. Andre gange har jeg fået tilladelse til at køre i området og det helt uden begrænsninger. Jeg overholder selvfølgelig de givne anvisninger, og da jeg altid logger min færden med en GPS, kan det i givet fald sagtens eftervises. Fx måtte jeg ikke komme for tæt på en havørnerede i rugetiden.

Der blev også udarbejdet et kort over Danmark og de 5 regioner, så en bruger kunne søge efter træer regionsvist.

Der er hidtil registreret et stort antal træer på Sjælland og omkringsliggende øer, men nu er turen kommet til de bemærkelsesværdige træer i Jylland. Her er vækstforholdene ikke så gode, så det der opfattes som et stort træ i Jylland opfattes ikke helt så stort på Sjælland, men de skal selvfølgelig også med i Træregisteret.

Undertiden kan bestemmelse af træarten endog være meget vanskelig. Jeg er ikke dendrolog, men med et pænt antal bøger om træarter, lykkes det de fleste gange. Men nogle gange må man desværre nøjes med træets slægsnavn.

Der pt. er ca. 185 forskellige arter og varieteter (taxa) i Træregisteret.

Fem % af oplysningerne indsendes af træinteresserede borgere. Det tal måtte gerne være højere, men det betyder ikke at alt mit arbejde hermed er gjort, for ofte mangler der basale oplysninger om træet.

I forbindelse med arbejdet med Træregisteret har jeg selvfølgelig gjort mig mange tanker om udvidelser og forbedringer af Træregisteret, og lidt efter lidt vil de blive indarbejdet.

Snoegen. Træet var et af de store egetræer på Jægerspris Skovdistrikt. Træet døde 1991.

Kilder:

www.dendron.dk/dtr

DDF Årsskrift 2009

Qvistorff, Helge: Berømte Danske Træer

Serup, Helle: Dansk Træregister, projektopgave 1996

Vaupel, Chr.: De Danske Skove, 1863

Hans Erik Lund. Født 1943, forstkandidat 1969. Har arbejdet med landmåling, kvalitetsstyring og klassifikation af bygningskomponenter i bygge- og anlægsbranchen i 46 år, de 43 år hos samme arbejdsgiver. Forholdene for det danske skovbrug ændrede sig markant efter de store stormfald i 1967 og 1968 med bla. personalereduktion.

Medlem af Dendrologisk Forening siden 2010, og bestyrelsesmedlem og ansvarlig for Træregisteret fra 2013-14. Desuden medlem af Skovhistorisk Selskab og ProSilva. Er også medlem af forretningsudvalget for Fonden for Træer og Miljø siden 2012. Fonden ejer Gerlevparken, der har nogle meget fine samlinger af roser, og plejes af frivillige. Her er jeg Fondens repræsentant i Gerlevparkens Venner og formelt ansvarlig for den daglige drift.

Hvilken beskyttelse har spesielle trær i de nordiske land?

De nordiske landene har forskjellige lover, regler og ordninger for beskyttelse av trær. Her følger en kortfattet gjennomgang av de viktigste formene for lovfestet fredning, andre typer regelverk eller former for beskyttelse av trær i Norge, Finland, Danmark og Sverige. Mer generelle typer av fredning av natur eller miljøhensyn i skogbruket blir i liten grad berørt.

Norge v/ Stig Horsberg

Den mest spesifikke beskyttelsen av trær gjelder hule eiker (*Quercus spp.*), som er beskyttet som egen «utvalgt naturtype» etter naturmangfoldloven. Loven nedlegger generelt forbud mot å forringe slike naturtyper utbredelse og deres økologiske tilstand. Beskyttelsen omfatter eiketrær som har en diameter på minst 63 cm, tilsvarende omkrets på 200 cm, samt eiketrær som er synlig hule og med en diameter på minst 30 cm, tilsvarende omkrets på minst 95 cm. Diameter og omkrets måles i brysthøyde (1,3 m) over bakken. Synlig hule defineres til å være eiketrær med et indre hulrom som er større enn åpningen og der åpningen er større enn 5 cm. Hule eiker i produktiv skog er imidlertid ikke beskyttet. Det er et omfattende sett regler og veiledningsmateriell om hvordan beskyttelsen av utvalgte naturtyper skal følges opp i praksis.

I tillegg er også «lauveng» - slåttemark med spredte lauvtrær som er styvet (stævnet/hamlet) – beskyttet som utvalgt naturtype (som en undergruppe av naturtypen «slåttemark»). To typer skog er også beskyttet som utvalgte naturtyper: kalklineskog (kalkskogsmark dominert av lind eller samdominert av lind og hassel/eik) og olivinskog (på berggrunn med magnesiumsilikat og jernsilikat og innslag av tungmetallholdige mineraler, som oftest dominert av furu).

Det er dessuten gjennom (tidligere) deler av 1900-tallet fredet en del spesielle enkeltrær eller små grupper av trær; monumentale og gamle trær som er spesielt eksponerte eller står i spesielle miljøer. Et eksempel er eketreet «den gamle mester» i Krødsherad, udødeliggjort i diktet med samme navn av presten, forfatteren og eventyrsamleren Jørgen Moe.

Finland v/Ulrica Cronström

Träd som är fridlysta i hela landet (Naturvårdsförordningen (160/1997, Bilaga 3 a)):

Skogsalm (*Ulmus glabra*), Vresalm (*U. laevis*) och vildapel (*Malus sylvestris*).

I Naturvårdsförordningen finns mera uppgifter om ädla lövträd:

«Naturliga dungar som till en betydande del består av ädla lövträd och där de pelarartade ädla lövträden uppgår till minst 20 stycken per hektar i en eller flera intill varandra stående trädgrupper i ett avgränsbart enhetligt område. De ädla lövträden är ek, skogslind, lönn, ask, vresalm och skogsalm. Som pelarartat anses ett träd vars diameter på 1,3 meters höjd är över sju centimeter. Diametern på en pelarartad ek är på denna höjd dock minst 20 centimeter.

Ett träd, en dunge, ett flyttblock eller en motsvarande naturformation som på grund av sin schönhet, sällsynthet, betydelse i landskapet, sitt vetenskapliga värde eller av annan motsvarande anledning kräver särskilt skydd kan enligt naturvårdslagen fridlysas som naturminnesmärke. Kommunen beslutar på ansökan av områdets ägare eller med hans samtycke om fridlysning av ett naturminnesmärke som finns på privatägd mark. Det är förbjudet att skada eller förstöra ett fridlyst naturminnesmärke.»

Enligt Naturvårdslagen är vissa naturtyper skyddade:

”Områden som hör till följande naturtyper och befinner sig i naturtillstånd eller i ett därmed jämförbart tillstånd får inte ändras så att detta äventyrar naturtypens karakteristiska drag:

- 1) naturliga dungar som till betydande del består av ädla lövträd,
- 2) hassellundar,
- 3) klubbalskärr,
- ...
- 7) enbevuxen ängsmark,
- 8) lövängar, samt
- 9) stora enstaka träd och trädgrupper som domineras av öppet landskap.”

Detta förbud träder i kraft när näring-, trafik- och miljöcentralen har fattat beslut om gränserna för det område som hör till den skyddade naturtypen och delgivit områdets ägare och innehavare beslutet. Näring-, trafik- och miljöcentralen ska dessutom delge beslutet om förbud genom offentlig kungörelse. Skyddet är alltså inte automatiskt, utan det sker med ett beslut.

Danmark v/ Flemming Nielsen og Bjørn Petersen

Naturbeskyttelsesloven (tidligere naturfredningsloven) giver mulighed for at ”frede” enkeltrær, alléer og skovområder. Fredningssager kan rejses af et ministerium, en kommunalbestyrelse eller en anerkendt forening eller institution. Fredning af enkeltrær blev oftest rejst af Danmarks Naturfredningsforening, men der er også sager, hvor lodsejerne selv har henvendt sig til en instans for at få

fredet nogle træer. I nyere tid ses det meget sjeldent eller aldrig at enkeltræer fredes. Efter artsfredningsbekendt-gørelsen må redetræer for kolonirugende fugle, rovfugle og ugler ikke fældes i yngleperioden, og det samme gælder hule trær og trær med spættehuller. Ørnes, sort storks og rød glentes redetræer må overhovedet ikke fældes. I skovene kan tinglynsning gøres i forbindelse med erstatning for at bevare gamle trær efter ordningen ”tilskud til skov med biodiversitetsformål”.

Ligeledes giver museumsloven mulighed for at udpege et træ som et fortidsminde, det forekommer især i Sønderjylland. Det kan fx. være symboltræer plantet i perioden fra 1864 og frem til genforeningen (med Nordslesvig/Sønderjylland) i 1920, og ”pesttjørne” fra gammel tid (plantet over begravede dyr eller mennesker døde af smitsomme sygdomme) og ”kvindeege” plantet til minde om indførelse af stemmeret for danske kvinder i 1915.

Danske kommuner kan gennem kommuneplaner og lokalplaner udpegebemstede træer og bevoksninger som bevaringsværdige og forbyde fældning.

”Livstræer”

Da man blev opmærksom på at der mangler gamle træer i skove og landskab, indførte man begrebet ”Livstræer” på Naturstyrelsens arealer. Det blev målsat at der skulle udpeges 500.000 livstræer over en årrække.

Indsatsen er ved at blive overhalet indenom af at meget store arealer nu udpeges til ”urørt skov”, hvor ingen træer fældes med produktionsformål; kun biodiversitetsformål må refærdiggøre fældninger, og veddet af således fældede træer må kun undtagelsesvis og efter dispensation fjernes fra skovbunden.

Konceptet har haft begrænset reel værdi, da det under alle omstændigheder har indgået i Naturstyrelsens politik at bevare en stor andel gamle træer, og især de biologisk værdifulde. Det har nok mest haft formidlingsmæssig betydning gennem metalskiltene og opfordringer til borgerne om at lede og foreslå kandidater. Med den nyeste drejning i skovpolitikken, hvor langt mere gammel løvskov lægges urørt, dvs. uden tømmerproduktion, vil yderst få egnede træer overhovedet være i fare for fældning.

Kampagnen ”Evighedstræer” svarer til ”Livstræ”-konceptet, men på andre arealer end de Naturstyrelsen forvalter. Danmarks Natursfredningsforening opfordrer til at finde særligt markante træer i landskab, alléer, skove og byer og indgå frivillig aftale med lodsejerne om bevaring. Også evighedstræer forsynes med et lille blikskilt. Målet med kampagnen er at skabe større opmærksomhed og få et bedre overblik over de store, gamle og bevaringsværdige træer, så der følger ikke andre forpligtelser end moralske med udpegningen og skiltet. Og kampagnen sover vistnok allerede en form for evighedssøvn.

Myter, sagn, tradition og følelser

Udover disse formelle beskyttelser findes der stadig levn af overtro, mytologi, træets væsen samt trær og skæbne. Disse forskellige former for myter og sagn har uden tvil stadig en vis indflydelse, så træerne er uformelt beskyttet af folketro - og naturligvis af folks veneration for træer og interesse for naturens mangfoldighed.

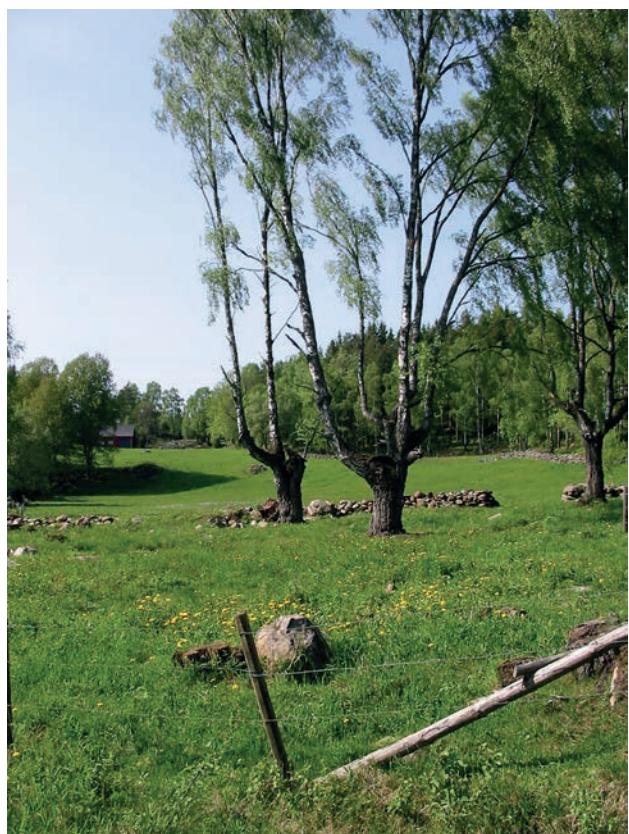
Sverige v/ Ann-Charlott Hajdu-Rafis

Det finns säkert fler lagar och regler som berör skydd för träd i kulturlandskapet. Denna genomgång ger en överblick av några lagar och hur vi arbetar i Sverige för att bevara ett kultur- och naturarv för framtidens generationer.

Ett antal namngivna biotoptyper får skyddas som biotopskyddsområde. Det finns två olika former av biotopskyddsområde, ett generellt skydd för vissa biotoptyper eller skydd för en särskild biotop som beslutas i varje enskilt fall. Den första utgörs av sju lätt identifierbara små biotoper som i de flesta fall finns i jordbrukslandskapet. Här ingår alléer och pilevallar (miljöbalken 11 §).

Samråd för särskilt skyddsvärda träd

Om en åtgärd på ett särskilt skyddsvärt träd kan komma att väsentligt ändra naturmiljön ska den som planerar att vidta åtgärden lämna in en anmälan för samråd med myndighet, till exempel Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen och Försvarsinspektören. Detta gäller både för skyddsvärda

Hamlad björk, Getabo. Foto: Ann-Charlott Hajdu-Rafis

träd ute i landskapet och på tomtmark. Begreppet naturmiljön bör tolkas vidsträckt och kan omfatta allt från ett enskilt särskilt skyddsvärt träd till landskapsbildens. Landskapsbildens och kulturmiljöer bör innefattas i de fall kulturmiljöerna också utgör naturmiljöer, såsom till exempel odlingslandskap.

Särskilt skyddsvärda träd delas upp i tre kategorier. 1) Mycket gamla träd; gran, tall, ek och bok ska vara äldre än 200 år, övriga trädslag ska vara äldre än 140 år. 2) Jätte-träd; är i brösthöjd grövre än en meter i diameter. 3) Grova hålträd; är i brösthöjd grövre än 40 cm i diameter och har håligheter i stammen. Träden kan vara både solitära och i grupp, som till exempel alléer. De kan vara hamlade eller ha vidsträckta kronor samt vara både levande och döda (miljöbalken 6 §).

Alléer längs statliga vägar

Trafikverket tar hand om våra alléer för att bevara dess betydelse för kulturmiljön, landskapsbildens och den biologiska mångfalden. De ansvarar för alléer inom vägområdet och arbetar med att sköta, restaurera och återplantera alléer kring de statliga landsvägarna. På 1700-talet började alléer att planteras längs med landsvägarna (miljöbalken 11 §).

Hänsyn till natur- och kulturmiljövärden i jordbruksmarken

Statens jordbruksverks föreskrifter om hänsyn till natur- och kulturvärden i jordbruksmarken bygger på och förtydligar de allmänna hänsynsreglerna i 2. kapitlet i miljöbalken. I första hand är det markägaren själv som ska bedöma om det finns natur- och kulturvärden på eller i anslutning till jordbruksmarken som kan skadas av en åtgärd. Vård och underhåll av landskapselementen är tillåtna, till exempel hamling/beskärning av träd eller borttagande av sly under solitära träd. Den hänsyn som ska tas enligt föreskrifterna gäller bland annat vissa träd och buskar. Träd och buskar som är präglade av jordbruksmarkens skötsel kan vara solitärträd på jordbruksmark, på åkerholmar eller vid odlingsrören. Det kan också vara äldre träd på betesmarker som har en tydlig beteshorisont.

Träd som är viktiga för den biologiska mångfalden eller för det kulturhistoriska värdet omfattar gamla och grova träd samt hålträd. Träd som sparats för att kunna skördas nötter och bär är också skyddade. Det kan vara till exempel vara fågelbär (sötkörsbär), hassel, ek och bok. Buskar som är viktiga för den biologiska mångfalden eller för det kulturhistoriska värdet kan bland annat vara hassel, hagtorn, fläder, måbär, olvon, getapel, benved, brakved och nyponros (miljöbalken § 3).

«Den gamle mester» er over tusen år gammel. Presten og eventyrsamleren Jørgen Moe satte navn på eiketreet, som fremdeles står på prestegårdens mark i Krødsherad. Treet ble vernet som naturminne i 1914. Foto: Hege Liseth/wikimedia commons

Biologisk kulturarv i nettet

Tekst: Bjørn Petersen

Biologiskt Kulturarv er en helt formidabel samling af oplysninger, billeder, links til resurser og interessante drøftelser mellem vidende mennesker. Om emnet biologisk kulturarv i bred forstand. Og den vokser stadig.

Den lever i form af en ”privat gruppe” i det på mange måder desværre uhensigtsmæssige Facebook.

”Detta är ett tvärvetenskapligt forum för diskussioner kring alla former av biologiska kulturarv och etnobiologi, med viss överbikt åt växter och djur som historieberättare samt olika spår av mänsklig verksamhet i skogen.”

Som privat gruppe kræver den at man godkendes som gruppemedlem for at kunne se og oprette og kommentere opslag. Det er over 1100 ”profiler” blevet, og fordelene er 1: At tilfældige ”trolls” og drillepinde ikke tilfældigt smider trættende kommentarer ind. Og 2: At gruppens ejer og administrator, Tomas Ljung kan fjerne trolls, hvis de ikke lever op til gruppens høje standard mht saglighed og faglighed.

Gruppen er mest for folk, der arbejder praktisk eller planmæssigt med landskab og kulturarv; fx arkæologer, biologer, skovbrugere, sløjdlære, kulturgeografer mv. Man skal svare på et spørgsmål for at blive medlem, og svarer man ikke, eller fx bare ”Verkar spännande” kommer man ikke ind. Tomas filterer nøje og ett par hundrede har svaret for dårligt eller ikke i det hele taget.

En af ulemperne ved Facebook er at firmaet betinger sig ejendomsret til alt indhold. Man har i principippet ingen juridisk garanti for at de ikke sletter alt eller lukker énude fra at tilgå det.

Derfor brugte Tomas en hel uge i december 2020 på at gennemsøge og kopiere alt:

”En vecka tog det att göra en säkerhetskopia av hela Biologiskt Kulturarv i ett Word-dokument, med bilder och kommentarer. 200 MB, 283 sidor, 72406 ord. Antalet bilder okänt. En skatt att förvalta och ett kunskapsarkiv som slår det mesta. Vi är många innehavare av rättigheterna till det, så jag ser det som ett stort förtroende att hyxa det på hårddisen. När det hela började? Den 24 januari 2018.”

En anden ulempe er at Facebook ikke fungerer ret godt som systematisk arkiv. Alt ligger og roder i ”strømmen” fremfor en fornuftigt overskuelig struktur. Men man kan lede med et par fornuftige metoder, og dét vil jeg anbefale. Ét tip er at finde funktionen ”Ny aktivitet”, som normalt står mellem de 2 øverste indlæg. Vælger man dér ”Nye indlæg”, så får man vist indlæggene i kronologisk orden, ikke tilfældig, og uden at billeder og kommentarer flyder rundt i facebooksk uorden.

Biologisk kulturarv har jo mange aspekter, men da Lommen 57 tematiserer træer i landskabet har jeg ledt lidt efter opslag og samtaletråde med dét emne.

Facebooks liste over tags: ”Populære emner i opslag” er enormt lang og iflg gængs Facebook-tænkning (tænkning?) ordnet efter ”popularitet”: antal gange tagget er brugt.

”Hamling” toppler med 38 (tjækket d. 4/3 2021). Det som algoritmerne vælger at vise øverst er en fin 4 min film fra september 2020 på Youtube af en række flere gange stynede bøgetræer (Fagus), der har reageret fint med mange nye skud og nogle gamle ikke-genstynede, der er brudt sammen.

Heresfter kommer (i omvendt kronologisk rækkefølge) de næste 37; først om en meget æstetisk interessant japansk styningsmetode i ceder (Cedrus); derpå link til en ”NINA”-rapport om biomangfold i hamlede norske ædellovtræer, så et foto af hamlede aske (Fraxinus) med en stribe praktisk og teoretisk velfunderede kommentarer om bedste praksis.

Nummer 4 er om lövtäkt i Dalarna, igen med indsigtfulde kommentarer; nr 5 om en kombination af stævning (ved grunden) og styring (i 2-3 m højde, ser det ud til).

Og det bliver ved. En sand skatkiste for den videbegærlige. De tidligste af dem, der er tagget ”hamling” er fra januar 2018 og skaber med udgangspunkt i endnu en NINA-rapport om hamling og biomangfold en vidt forgrenet diskussion med både stubskud og adventivskud. Både om sålg (Salix), eg (Quercus) og rette tolkninger af data. Og måske andet også.

Jeg har en artikel i Lommen 57 om lind (Tilia), der ikke har eget tag (”populære emner”), så for sjov brugte jeg søgefunktionen. ”Lind” gav 10 fund; i nogle af dem er lind ”bare” nævnt i forbifarten i en kommentar om et andet hovedemne. ”Tilia” gav kun ét. Men det har til gengæld link til den vidunderlige film om ”Dorfliinden” mm, som jeg var nødt til at nævne i min artikel om lind her i bladet. Søger jeg ”linden” kommer dén frem sammen med 4 andre fund. ”Lindar” giver i alt 6 fund. Det viser lidt om FBs usystematiske sans, og at man gør klogt i at søge lidt kreativt, hvis man vil forsøge at udømme et delemne. Det er jo heller slet ikke sikkert at alle indlæg, fx om ”hamling” er taggede. I søgefunktionen giver det kun 17 fund mod 38 i ”populære emner”. Jeg ved ikke hvor meget overlap der er. Tjæk det evt selv. ”Hamlade” giver 33.

Man kan selvfølgelig også scrollle på må og få - men med det enorme antal indlæg og kommentarer kan det nemt blive en meget tidkrævende forlystelse. Meget ”værre” end at fortæbe sig i leksikonartikler undervejs til et bestemt opslag.

Som gruppebeskrivelsen nævner er der overvægt af bl a spor af menneskers virksomhed i skoven. Jeg har selv lagt

mærke til at der er mange fotos af især fyrretræer (*Pinus*) langt nordpå i Sverige med gamle mærker efter barktægt, vejvisning, ejendomsgrænser, tidsfordriv og andre praktiske formål. Med indsigtsgivende forklaringer og gisninger om bl.a formål og alder. Men også om indsamling og brug af harpiks (sv: kåda), pilvallar i Skåne, pesttjørn (hagtorntraditioner) og masser andet.

Brug:

<https://www.facebook.com/groups/388526244945059>

(eller gå ind i Facebook og søger ”biologisk kulturarv” derindefra).

Bed også om medlemskab af gruppen og læg selv interessante opslag ind. Stil meget gerne spørgsmål. Mange har fået gode, nuancerede og fagligt velunderbyggede svar fra såvel vidende amatører som vidende fagfolk.

Nytt styremedlem: Riitta Ekengren

Riitta har trådt inn som adjungerat/konstituert styremedlem fra Finland på grunn av at Aaro Söderlund har fratrådt (var på valg til årsmøtet 2020 som ble utsatt til 2021). Her følger hennes omtale av seg selv:

Skärgårdsmiljöerna, naturen och Östersjön har varit viktig för mig sedan jag var ung. Därför började jag studera växtekologi och marinbiologi vid Åbo Universitet och under mina studier arbetade jag på somrarna med algforskning vid Skärgårdshavets forskningsinstitut på ön Själö.

Ansvaret för vårt familjeföretag tog mig senare till ekonomistudier och arbete på t.ex. konstruktionbranschen. En viktig lärobok för mig i mitt arbete har varit arkitekt Kaj Nyman:s bok ”Husets språk” om hur husens design påverkar människor. En byggare har stort ansvar hur man påverkar omgivningen. I mitt privatliv har jag reparerat gamla hus med traditionella metoder och provat massiva träkonstruktioner, ventilationstekniker med kulvertrum under hus, och återanvändning av gamla byggmaterial för mera ekologisk byggande intresserar mig.

Nu bor jag på Nagu Berghamn i den yttre Åboländska skärgården, var vi jobbar för att bevara de traditionella landskap som skärgårdsfolket har format genom århundradena och försöker återställa den biologiska mångfalden till att bli så rik som möjligt.

Jag är intresserad av alla teman vad Nordiska Kulturlandskapsförbundet jobbar med, men jag är ingen professionell inom området. Jag är med i styrelsen för att organisa förbundets årsmöte i Åbo skärgård sommaren 2022.

Bokomtaler

Hans Petter Evensen: Håndredskap

235 sider

ISBN978-82-90346-14-5

Sollia forlag 2021

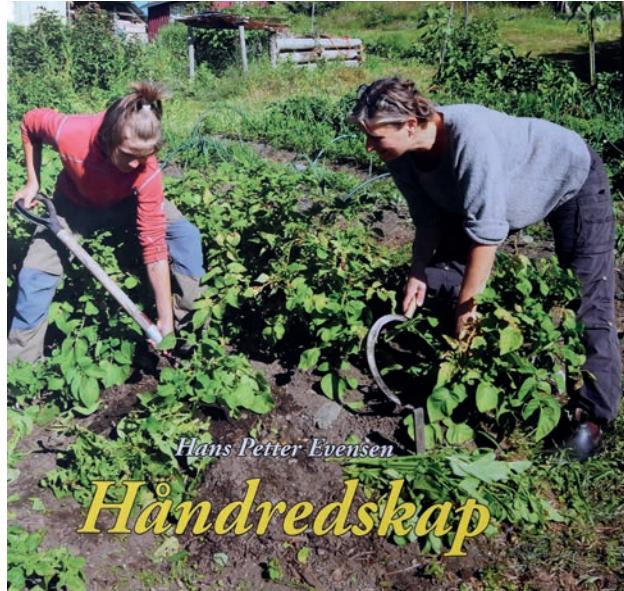
Håndredskap tar for seg tradisjonell håndredskap i samspill med vår tids motoriserte måter å utføre arbeidet på. Rammen for boka er håndredskap vi trenger fra jord til bord, dvs. redskap som er aktuell ved plantedyrkning, dyrestell og kjøkkenarbeid til vi kan ønske velkommen til bord.

Fra jord til bord er et romslig begrep. Foruten håndredskap har vi behov for tak over hodet, lys og varme, tekstiler og andre livsnødvendigheter som også får noe omtale i boka. Målet med å bruke håndredskap er å redusere forbruket av olje og elektrisk strøm, å bruke kroppen og musklene til nyttig og viktig arbeid, ta vare på tradisjoner og kulturhistorien og oppleve et tidløst arbeidsfellesskap med mennesker i alle aldre og livsfaser.

Boka kan leses på mange måter, f.eks.:

- Få oversikt over aktuell håndredskap for kjøkkenhage, småkalalandbruk, vedproduksjon, kjøkkenstell og annet husarbeid

- Som veileder og inspirasjon for å ta i bruk håndredskap i hjem, arbeidsplass og skole
- For å få kunnskap om hverdagens kulturhistorie
- Bli inspirert og få ideer til å leve et mere miljøvennlig liv
- Som en minnebok for deg som har levd noen år og kanskje ønsker å dele minnene med den oppvoksende slekt

Hans Petter Evensen

Håndredskap

Hans Petter Evensen er utdannet ved Blæstad småbrukskole og Norges landbrukshøgskole (nå NMBU). Han har vært lærer innen landbruk i videregående skole og veileder ved praktisk pedagogisk utdanning ved NMBU. Evensen har skrevet lærebøker i landbruk og pedagogikk. Denne boka er en oppfølger av boka "Slå med lja" fra 2015.

Bøker om trær i etnobotanisk perspektiv

Tekst: Stig Horsberg

Trær har alltid spilt en viktig rolle i menneskenes tro og forestillinger, tradisjoner og livsopphold. Noen trær står fram fra mengden som enkeltindivider det knytter seg spesielle historier, legender og sagn til. Omkring 120 slike trær blir presentert i boka "Gastekar och väckefuror. Träd med historia" av Åke Carlsson, Nils Forshed og Eva-Lena Larsson (Arnica 2007). Den er rikt illustrert med gamle og nye fotografier, vignetter og ikke minst av Nils Forsheds vakre akvareller. Åke Carlsson er også kjent som forfatter av den drøyt tretti år gamle klassikeren «Mulens marker»,

med bilder av fotografen Tore Hagman. Han er for øvrig også mangeårig medlem i forbundet.

Her behandles blant annet trær som på forskjellige måter hjalp mot sykdom, var bolig for spøkelser, ble brukt som rettersted (til å henge forbrytere i) eller beskyttet gårdens folk og fe mot onde makter. Men også trær til mer hverdaglig nytte, som veimerke, grensetrær, til utvinning av tjære eller høsting av løvfor. Alle trær er avmerket på oversiktskart og har fått en veibeskrivelse med koordinater.

Illustrasjonene tar mest plass, og Forsheds akvareller understreker trærnes personlighet på en måte som både besjeler dem og samtidig er naturalistisk. Teksten risser konkret opp den historiske konteksten for treet, beskriver dets særtrekk og hvordan det har fått sin form som resultat av samspill mellom biologi og kultur og siterer kort historiske omtaler, tradisjoner og anekdoter.

En nyere, norsk pendant i mindre skala, er "Trettitre norske trær og hva de har vært vitne til" av Ole Mathismoen (Font forlag 2019). Det er en hyllest av treets rolle i kulturlandskapet og historia. Her fra Font Forlags egen omtale: "Med smittende formidlingsglede tar den prisbelønte journalisten og tømmerhoggeren Ole Mathismoen oss med på en kulturhistorisk natursti til trettitre av de eldste og største trærne som vokser rundt om i landet vårt. Flere av kjempene vi møter, har opplevd og overlevd vikingtiden, svartedauden, heksebrenning, danskekonger og verdenskriger. Mathismoen og fotograf Stig B. Hansen introduserer oss for hule eiker som er bolig for hundrevis av insektsarter, ei urgammel furu hvor forbrytere ble hengt og et hult tre som ble brukt som skjulested av både røvere og prester».

Kjell Brevik, som tipset om ovennevnte bok på forbundets nettside, anbefaler også varmt ei bok med internasjonalt perspektiv: Naturskribenten Roger Deakins vakre bok "Wildwood : A Journey Through Trees" (Penguin 2008) er på engelsk, men gir et unikt innblikk i forholdet mellom mennesker, trær, landskap og kulturhistorie. Fra forlagets omtale "... he embarks upon a quest that takes him through Britain, across Europe, to Central Asia and Australia, in search of what lies behind man's profound and enduring connection with wood and trees."

Otto Brun Pedersen har på samme diskusjonstråd på nettsiden gjort oppmerksom på en serie publikasjoner fra Norsk skogbruksmuseum (nå Norsk skogmuseum) fra 1990 til 1999. Her beskrives i hvert hefte ett av følgende treslag i norsk natur og tradisjon: Selje, ask, alm, einer, lind, hegg og hassel. Bortsett fra for einer, står Knut Nedkvitne og Johannes Gjerdåker som forfattere. Boka om einer er av Ove Arbo Høeg, og Høeg er kjent for mange for den klassiske utgivelsen i norsk etnobotanikk, «Planter og tradisjon», en "murstein" på 750 sider som ble utgitt i 1974. Den har lenge vært utsolgt, men er i år utgitt på nytt, med tillegg av en introduksjon av prosjektet "Mennesker og planter i fortid og fremtid". Også her omtales mange trær og busker.

Fra Finland kan «Våra trädslag», utgitt av Finska Förstföreningen 1996 nevnes. "Här presenteras 17 av Finlands 31 naturligt förekommande trädartade arter och här berättas också vad de används till både nu och förr. Visste du t.ex. att man ska ta mull till krukväxterna vid roten av en al? Eller hur man tillverkar en sälgpipa?"

Her skal også nevnes Ingela Bergmans hefte "Kulturspår i träd" (Silvermuseet i Arjeplog 2011) basert på mange års forskning i Nord-Sverige. Om "ledmarkeringar,

barktäkter, gränser eller händelser".

Noen andre boktips som har kommet inn på hjemmesiden (tipserens navn i parentes):

Eiler Worsøe: Skovbilleder fra en svunden tid (Skovhistorisk Selskab 2000) og

Henrik Staun: Skove og skovbrug på Langeland (Langelands Museum 2005) (Sven Thorsen)

Sigvert Werner: Skove og Træer (Schultz Forlag 1948). Mange fantastiske sort/hvide billeder af legendariske trær og dejlige oldtidslandskabe (Thomas Ljung)

Gunnar Arnborg: Eneboken (Förlag HG Arnborg 1994),

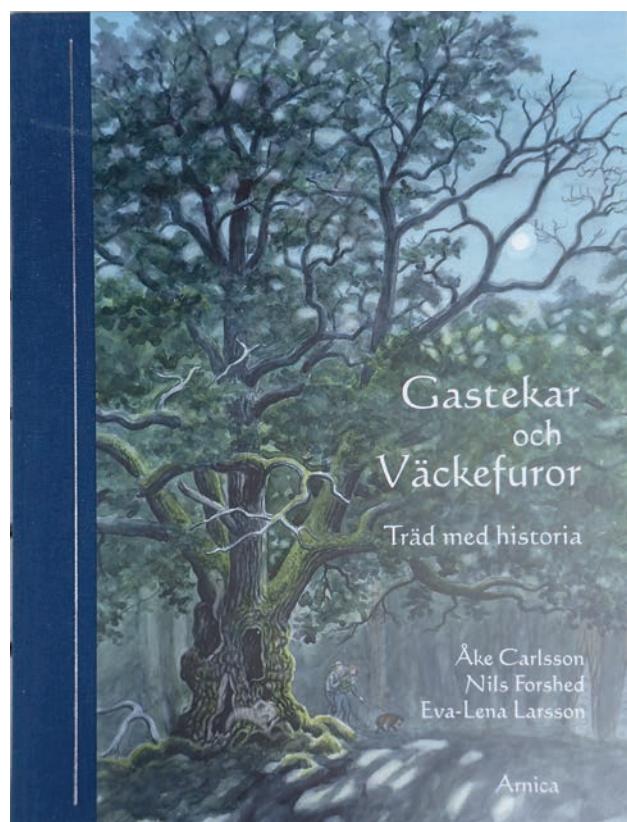
Per Österman: Svenska jätteträd och deras mytologiska historia (Artbooks 2001) og

Henrik Ekman och Börje Pettersson: Ekarnas Hagar (LT's förlag 1987) (Christer Boethius)

Åke Carlsson och Tore Hagman: Gamla ekar (eget förlag 2002) (Mats Folkesson/Christer Boethius)

Kenneth Cox: Woodland Gardening (Glendoick Publishing 2018) er full av olika angreppsvinklar på landskapliga aspekter (arboretum.furuvik@kolumbus.fi)

Og mange flere titler innenfor denne sjangeren finnes det nok!

"Træer i landskabet" i Lommen og Nordisk bygd

Tekst: Bjørn Petersen

Gennem sine mange år har forbundet naturligvis beskæftiget sig med træer i landskabet. En gennembladning har givet disse resultater, som måske både har lidt for mange og lidt for få med. Kig selv efter i kulturlandskab.org/lommen og kulturlandskab.org/nordisk-bygd.

Hvornår står et træ "i landskabet", og hvornår "i skoven" eller "i byen" eller "i en have"? Iflg Arent Berntsens: "Danmarkis oc Norgis fructbar Herlighed" fra 1650-56, så er skov = "Alle de pladser eller stykker land som med træer ere begroede" (digital versjon; søg på Nasjonalbibliotekets nettside nb.no).

Tager man det meget bogstaveligt, bliver der ikke ret meget andet landskab tilbage. Men her tar vi et lidt mindre kategorisk skøn - dog er de mest klart skov-relaterede artikler ikke med i denne oversigt. Kig selv videre i tidsskriftene.

Forfatter	Titel	nr	side	(stikord /kommentar)
Åke Carlsson	Grönsande ängar i luften	8	16	hamling
Kelvin Ekeland?	Vart tog den vägen, Slindebirken	10	16	markant vägräd
Kelvin Ekeland?	Eneboken Brisk, kataja, Jeneprus	10	17	Bogomtale
Anon	Reproduktion af lauvingsli	16	17	foto
Eiler Worsøe	Løveng	17	4-9	kultur og natur
	Forsideillustration	20	1	konflikttræ
Per Grau Møller	Juletræet	20	15	kritik af politik
Sven Thorsen	Egelandskabet i Folketinget	20	17	kunst (se opdateret artikel i dette nr.)
Kelvin Ekeland?	Europa och gammelträdens	20	18-19	kritik af politik
Eiler Worsøe	Lund for Lund	21	6-7	kultur og natur
Kelvin Ekeland	Ingen skall tro på lund!	21	8-9	kultur og natur
Olle Berglund	Att plöja utan plog och gödsla utan	21	17-18	hamling / lövhö
Kelvin Ekeland?	Fotos m. tekst	24	10+15	hamling
Eiler Worsøe	Äskhult - et lille studium i træer i Halland	25	18-21	kultur og natur
Storm P	Forsideillustration m vagabond og pil	27	1	grafisk kunst
Kelvin Ekeland?	Gamla ekar	29	11	recension
Mikael Edström	Göra furuvirke hållbarare	31	25	metode
Bjørn Petersen	Stævningsskov	32	6-7	kultur og natur
Per Breddam + Mime (Bjørn Petersen)	Pileplantage	37	21	kultur og natur
Tanaquil Enzensberger	Inntrykk Fra Dehesaen	37	22-24	Spania
Forskellige	Tema om æbler (og æbletræer)	45		kultur og natur
Bjørn Petersen	Vikingernes skov	49	26-29	Konferensrapportage
Frank Karlsson, et al	Yxfällning av ek i Äskhults by	49	30-33	metode
Bo Fritzbøger	Ömse sidor	49	48	Bogomtale Alléer
Bjørn Petersen	Et postmoderne kulturlandskabssyn	49	49-51	kritik af Allé-syn
Kelvin Ekeland + ?	Nödföda eller vanlig mat	53	74-76	Bark
Flemming Nielsen	Helge Daus: Bevaringsværdige træer...	56	46	Bogomtale

I Nordisk Bygd har jeg fundet langt færre artikler helliget træer i landskabet. Måske fordi artiklerne generelt er længere og har bredere sigter.

- Nr. 23 Telemark s. 26 Framlegg till handlingsplan for haustingsskog
Nr. 23 Telemark s. 34 Kulturlandskapet gror igjen - hva så?
Nr. 18 Halland s. 62 Tunnstavshuggning i halländska bokskogar
Nr. 4 s. 14 Den svenska stubbskottängen

Ekskursion til hedens kulturlandskab

Brejning egekrat og Øster Lem Hede

Onsdag den 29. juli kl. 12.00

Mødested: Ved Brejning Egekrat, krydset Lade-gårdsvej og Kratvej, 6971 Spjald.

Transport: Egen bil

Deltagerbetaling 300 kroner incl. forplejning

Tilmelding og betaling: Til Anna Bodil Hald, mail:
annabodil.hald@gmail.com

Program

12.00 – 12.45 Frokost. Der udleveres en hyrdetaske (lokal frokost) incl. drikke

12.45 – 14.00 Vi går en runde i egekratet, ser på floraen og de gamle træer samt hører historien om krattet. Ligeledes vil vi forsøge, at finde nogle digevoldinger fra de gamle oldtidsagre, som egekrattet vokser på, v. Anna Bodil Hald og Flemming Nielsen.

14.00 Vi kører til Øster Lem Hede (Adelvej, 6940 Lem) hvor vi møder agronom og fårehyrde Annette Rosengaard Holmenlund.

Heden gemmer på mange spor fra Danmarks oldtid. Under jorden ligger flere tusinde års historie gemt - og over jorden, er der stadig tydelige spor fra stenalderen, bronzealderen og jernalderen.

Det er i særdeleshed det velbevarede system af oldtidsagre, der er små marker omgivet af lave jorddiger, der har gjort stedet berømt. De tydelige spor fra jernaldermarkerne giver mulighed for at gå på opdagelse i jernalderen. Markernes inddeling og de tydelige hjulspor gør historien nærværende og levende. I området findes også flere gravhøje fra stenalderen og bronzealderen, og tre hustomter fra førromersk jernalder.

Ligeledes vil vi se på hvorledes plantesamfundene har udviklet sig de seneste år og hvilke udfordringer hedeland-skabet har.

16.30 Vi begiver os til Lystbækgaard, Lystbækvej 1, 6990 Ulfborg

17.00 Lystbækgaard. Her vil Berit Kiilerich vise rundt og fortælle om virksomhedens aktiviteter samt de lokale produkter.

Der vil være mulighed for at købe produkter.

18.00 Der serveres suppe med lokale produkter, herunder drikke.

19.00 Arrangementet forventes at slutte.

Status for andre andre arrangementer i forbundet

Studietur til verdensarven Vegaøyan i Nord-Norge ble utsatt i 2020 og gjennomført 16.-19. juni 2021 med 12 deltakere fra Norge

Ekskursjon til Koster planlegges i siste halvdel av august, lørdag/søndag med én overnatting

Årsmøte 2021 arrangeres digitalt 19. september kl. 19.00

Årsmøte 2022 arrangeres i Åbolands skärgård omkring helgen 19.-21. august

Årsmøte 2023 arrangeres i Midtjylland/Mols medio august

Vi håper selvfølgelig at vi i 2022 kan komme sterkere tilbake med flere arrangementer!

NORDISKA KULTURLANDSKAPSFÖRBUNDET

Lommens navn har rødder i kulturlandskabet: "Lomme" er et svensk navn for planten Capsella bursa-pastoris som på dansk hedder Hyrdetaske (herdeväcka); på norsk Gjetertaske. Ligesom hyrdens lomme, rummer Lommen forskelligt nyttigt. Snarere information og inspiration end knive, proviant og fløjter.

Det seje skind af svømmefuglen Lom har været brugt til fine hatte og (hyrde-)tasker. Det gør vi ikke, men naturen er stadig en kilde til fantasi og virkelyst. På godt og ondt.

Fra kulturlandskapsförbundets besök i dunværet Lånan, verdensarven Vegaøyen 17. juni 2021. Foto: Stig Horsberg

Bli medlem av Nordens enaste organisation med kulturlandskap som tema:

Nordisk Kulturlandskabsforbund

Nordisk Kulturlandskabsforbund är en ideel intresseorganisation som vill främja kontakt, information, kunskap och samverkan genom att erbjuda ett nätverk för nordiska institutioner, organisationer och personer verksamma inom kulturlandskapets alla aspekter.

NKF vill öka intresset för de nordiska ländernas kulturlandskap och främja ett aktivt bruk präglat av hänsyn till landskapets kultur- och naturhistoriska värden.

Detta skall ske genom en hållbar helhetssyn på landskapet omfattande såväl förvaltning och skydd som drift och lokalsamhällets utveckling präglad av allsidig kunskap. Landskapets värden skall förmedlas och det skall vara tillgängligt för allmänheten. Detta gör vi i första hand ved:

- Att arrangera årsmöten, aktuella seminarier och exkursioner
- Att ge ut förbundets organ Lommen och Nordisk Bygd
- Att driva en aktiv och aktuell hemsida på internet

Årsavgift:
Enkeltmedlem: 250 DKK/300 SEK/300 NOK/30€
Familj (u/ tidsskrift): Halv pris. Student: 100 Kr/10€
Institutioner: Dubbel pris av enkeltmedlemskap
(inkluderer tre exemplar av alla publikationer)

Innmelding til kontaktpersonen i ditt land, se oversikt nedenfor.

NORGE
Stig Horsberg
+47 99 61 47 16
shorsbe@online.no

Giro 1503 60 28022
Nordisk Kulturlandskapsförbund

DANMARK
Anna Bodil Hald
+45 21 42 23 30
annabodil.hald@gmail.com

Nordea 2310 0746 876 068
Nordisk Kulturlandskabsforbund

FINLAND
Ulrica Cronström
+358 503257674
ulrica.cronstrom@kolumbus.fi

Danske Bank FI4380001870845295
Nordiska Kulturlandskapsförbundet

SVERIGE
Pär Connelid
+46 70 276 37 65
kula@kulturgeografi.se

www.kulturlandskab.org

Facebook: Nordiska Kultur-Landskabsförbundet

LOMMEN 57, 2021

ISBN 978-82-691557-3-0